INHOUDSOPGAVE

	PAGINA
1 Ligging, grenzen en omvang	2
2 Landschappelijke structuur	4
3 Infrastructuur	9
4 Nederzettingen	12
5 Bevolking	16
6 Middelen van bestaan	18
7 Sociale en culturele voorzieningen	25
8 Ontwikkeling 1850 - 1940	29
Bronnen	33
Bijlagen	35

HET OVERSTICHT
Zwolle, mei 1990.

1 Ligging, grenzen en omvang

Borne is een verstedelijkte plattelandsgemeente in het centrum van Twente. In het noorden grenst de gemeente aan Almelo en Tubbergen, in het oosten aan Weerselo, in het zuiden aan Hengelo en Ambt Delden en in het westen aan Wierden. De ligging van de gemeente Borne in Twente is weergegeven op **kaart 1**. In 1967 is Borne samen met Enschede, Hengelo, Almelo en Oldenzaal in het in 1967 opgerichte intergemeentelijke samenwerkingsorgaan "Stedenband Twente" opgenomen. Na het niet doorgaan van de plannen om van Twente een zelfstandig gewest te maken is het samenwerkingsverband opgeheven.

De gemeente Borne is op 10 april 1811 ontstaan en besloeg tot 1 januari 1972 het gehele grondgebied van het voormalige, gelijknamige richterambt. Door het uitvoeren van een grenswijziging met de gemeenten Hengelo en Weerselo in 1972 is het grondgebied van de gemeente Borne uitgebreid met ongeveer 149 hectare.

Het bestuurlijke en administratieve centrum van de gemeente is het dorp Borne. Daarnaast bestaat de gemeente uit de kerkdorpen Bornerbroek, Zenderen en Hertme.

Op 1 januari 1988 bedroeg het totale gemeentelijke grondgebied 42,02 km^2 (waarvan 41,78 km^2 land), het aantal inwoners 21.043 en de woningvoorraad 7.120. De bevolkingsdichtheid en de woningdichtheid per km^2 land waren toen derhalve respectievelijk 504 en 170. Ter vergelijking: op 1 januari 1988

bedroeg de bevolkingsdichtheid per km^2 land van Twente als geheel 400, de woningdichtheid per km^2 land 149.

2 Landschappelijke structuur

2.1. Geologie

Het natuurlijke landschap van Borne is hoofdzakelijk gevormd tijdens de twee laatste ijstijden van het Pleistoceen en de daarop volgende warmere periode, het huidige Holoceen. Fluviatiele sedimenten, die in eerdere geologische perioden door de enorme rivier de Regge waren afgezet, werden tijdens de op één na laatste ijstijd (het Riss-glaciaal) door vanuit het noorden voortschuivende ijsmassa's opgestuwd. Het uit Scandinavië afkomstige landijs voerde tevens leem, zand, grind en keien mee. Door de grote druk van het ijs werd het meegevoerde materiaal tot een taaie, grotendeels uit keien en leem bestaande, massa gekneed. Na het smelten van de landijskap bleef deze ondoorlatende keileem plaatselijk in dikke pakketten achter.

Enkele terreinvormen uit het Riss-glaciaal in de gemeente Borne zijn: 1) de ruim 5 meter boven de naaste omgeving uitstekende stuwwal tussen Zenderen en Borne, waarop de Zendersche Esch ligt, 2) een klein stuk smeltwaterterras tussen de spoorlijn en de Bornerbroeksestraat ten westen van de kern Borne (hier bevindt zich de keileem in de ondergrond), 3) een lage stuwwal met keileem in de ondergrond ten zuiden van de Veldkampsweg in de uiterste zuidpunt van gemeente en 4) een grondmorenerug aan de noordkant van de Tusvelder Esch.

Het merendeel van de terreinvormen in de gemeente Borne is gevormd in de laatste koude periode (het Würmglaciaal) en het Holoceen. Tijdens de Würmijstijd, toen het

opnieuw vanuit het noorden opschuivende landijs Nederland niet bereikte, maar er wel een koud woestijnklimaat heerste, dekte de wind het bestaande geologische landschap toe met een laag fijnzandig materiaal. De sedimentatie van dit zogenaamde dekzand geschiedde veelal in de vorm van langgerekte ruggen of afzonderlijke kopjes. Dergelijke dekzandruggen en koppen worden tussen Zenderen en Hertme, ten zuiden en zuidoosten van Hertme, tussen de Azelerbeek en de Zendersche Esch en ten westen van het Tusveld aangetroffen. Concentraties dekzandwelvingen bevinden zich in de Wolbeslanden, de Workerlanden en aan beide zijden van de Entersestraat.

Uitgesproken laagten in het terrein zijn vooral in het Holoceen (van ± 8000 v. Chr. tot heden) gevormd. Het warmer wordende klimaat zorgde voor veel smeltwater, dat zich tussen de ruggen en heuvels een weg naar zee zocht. Daarnaast werd het klimaat dusdanig mild dat ook de vegetatie zich weer kon gaan ontwikkelen. Daar waar het water niet weg kon, onder meer als gevolg van keileem in de ondergrond, ontstonden meren en moerassen, waarin in de loop van de tijd veenvorming optrad. Onder andere ten westen van Tusveld en in het gebied tussen het Dikkersbosch en de Wolbeslanden is dat (in geringe mate) het geval geweest.

Het afstromende smeltwater vormde hoofdzakelijk smalle beekdalen, waarvan de Azelerbeek, de Bornerbroekse en Tusvelder waterleiding voorbeelden zijn. De beekdalen van de Bornerbroekse Waterloop en de Bornsche Beek daarentegen waren zeer breed. De regelmatig overstromende beken zorgden voor het ontstaan van een aantal uitgestrekte (overstromings)vlakten, gebieden vrijwel zonder reliëf. Deze liggen in de uiterste zuid-westelijke punt van de gemeente, in de Wolbeslanden en Workerlanden, ten zuiden van de Vloedbelt, in het Bekkingveld, in het Hertmerveld en in het gebied ten noorden en zuiden van de Deurningerbeek.

De landduin de Vloedbelt is ontstaan tijdens een droge periode in het Holoceen, toen de wind plaatselijk vat kon krijgen op losse bodemdeeltjes en zodoende zandverstuivingen veroorzaakte. Om het zand vast te houden is de Vloedbelt in het begin van de twintigste eeuw bebost.

Het oostelijke deel van de gemeente behoort tot het zogenaamde Bekken van Hengelo. Dit gebied vormt een gea-object, dat wil zeggen een geologisch en geomorfologisch waardevolle terreinvorm.

2.2. Bodemgesteldheid en landschap
Het grootste deel van de bodem van de gemeente Borne bestaat uit fijne tot zeer fijne zanden, die in de beekdalen veelal kleihoudend zijn. Een leemhoudende bovengrond wordt aangetroffen in het Maatveld, onder het Dikkersbosch en aan de zuidkant van de Zendersche Esch.
Menselijk ingrijpen in de natuur heeft in grote delen van het dekzandgebied (vooral op de hogere delen) en in het gebied van de beekafzettingen geleid tot het

ontstaan van respectievelijk enk- en beekeerdgronden. Door intensieve bemesting met plaggen vermengd met dierlijke uitwerpselen ontstond in de loop van de eeuwen plaatselijk een dik, vruchtbaar cultuurdek. Op **kaart 2** is een gegeneraliseerd overzicht gegeven van de geologische formaties en de (bijbehorende) bodemsoorten.

In de landschappelijke structuur van de gemeente Borne omstreeks 1850 zijn zeven duidelijke onderdelen te onderscheiden, te weten 1) akkercomplexen (essen) op de stuwwal bij Zenderen en op de hoge dekzandruggen, 2) kampen (een kamp is een min of meer blokvormig perceel bouw- of grasland dat afzonderlijk met een haag of houtwal omheind is), 3) zeer extensief in gebruik zijnde hooilanden, de maten, langs de beken, 4) Veldrandontginningen aan de rand van de meestal wat drogere heidegronden, 5) boscomplexen waaronder het Dikkersbosch, het bos bij het Krikkenhaar en de beboste landduin de Vloedbelt, 6) droge heide (veld) op de lage dekzandgronden, die in gebruik waren als weidegebieden voor de schapen en voor het steken van heideplaggen, en 7) natte heide (moerassen en brocken) langs de beken en in beekoverstromingsvlakten. De grenzen tussen de verschillende landschappen waren over het algemeen vrij vaag: er was duidelijk sprake van een geleidelijke overgang van het ene type naar het andere. Met name gold dit voor de veldrandontginningen en het matenlandschap.

Hoewel in de loop der tijd grote veranderingen in het landschap hebben plaatsgevonden, is tegenwoordig een belangrijk deel van de onderscheiden landschapstypen nog duidelijk herkenbaar. Door de sterke uitbreiding van het hoofddorp Borne zijn grote delen van het veldrandontginningslandschap aan de zuidwestrand van Borne tegenwoordig bebouwd. De droge en natte heidevelden zijn omgezet in landbouwgrond. Dit heide-ontginningslandschap onderscheidt zich van het kleinschalige, besloten kampenlandschap door de grootschalige regelmatige verkaveling en weinig beplanting op de kavelgrenzen. Door waterhuishoudkundige ingrepen zijn de voormalige, natte heidegronden veel droger geworden; alleen een aantal veldnamen refereert nog aan de vroegere situatie, bijvoorbeeld Bolschers Mors, Maatveld, Het Fleer, Broekerveld en Withagsmaten. Van het matenlandschap is op enkele kleinschalige verkavelingen met houtsingels na, weinig meer over. Dit is voor een belangrijk deel te wijten aan het kanaliseren van vrijwel alle beken, waardoor het beekdallandschap op veel plaatsen zeer grootschalig is geworden. Het Bekkingveld en delen langs de Azelerbeek zijn in dit opzicht het minst aangetast. Veel beter nog is het kampenlandschap herkenbaar, met name tussen Zenderen en Hertme, in het gebied Voorhertme en ten noorden en zuidoosten van Bornerbroek. Van de essen zijn die ten noorden van Zenderen en de Tusvelder Esch nog goed in tact. De Zendersche Esch en de Zuid Esch zijn gedeeltelijk doorsneden door respectievelijk een spoorlijn en

een rijksweg. De Stroom Esch en de Oude Esch zijn omgetoverd in woongebieden. Het veldrandontginningslandschap is minder herkenbaar geworden door allerlei cultuurtechnische maatregelen, overvloedige bebouwing (onder meer Elhorsterhoek, Hoeselerdijk en Piepersveld) of door aanleg van wegen, bijvoorbeeld het gebied van de Wolbeslanden.

2.3. Bodembeheer en ontginningen
In 1850 was het grootste deel van het grondgebied van de gemeente Borne min of meer in cultuur gebracht. Tot de woeste gronden behoorden onder andere de moerassige laagten Het Vlier ten westen van Zenderen en de uitgestrekte heidevelden. De enige duidelijke vorm van menselijke invloeden in de woeste gebieden waren de wegen die er her en der doorheen liepen.

De ontginning van de woeste gebieden, die vroeger onderdeel uitmaakten van de verschillende marke-organisaties en dienden als graasgebied voor de schapen (de heidevelden) en het overige vee, kreeg een sterke stimulans door het ontbinden van deze organisaties en de verdeling van de gemeenschappelijke gronden. De gemeente Borne kende tot 1848 twee marken. In dat jaar werd de marke Zenderen en Bornerbroek opgeheven, een jaar later de marke Hertme. Op **kaart 3** zijn de twee marken ingetekend.

Vanwege de geringe vruchtbaarheid van de veldpodsolgronden (schrale zandgronden) was het aanvankelijk moeilijk om deze gronden voor agrarische doeleinden geschikt te maken. Dat lukte pas goed vanaf het einde van de vorige eeuw toen de kunstmest zijn intrede deed. Tussen 1899 en 1930 nam het areaal cultuurgrond (bouw- en weiland) met bijna 50% toe, van 1.919 ha tot 2.808 ha. De groei van het areaal cultuurgrond in Borne was in die periode groter dan de gemiddelde toename in de omringende gemeenten. Het grootste deel van het oppervlak dat in cultuur werd gebracht, kwam ten goede aan de uitbreiding van het oppervlak grasland. Was omstreeks 1930 ruim driekwart van het totale gemeentelijke grondgebied cultuurgrond, per 1 januari 1988 was dat nog ruim 70 procent. Een geringe toename van het areaal cultuurgronden door ontginning van enkele kleinere woeste gebieden (voornamelijk rond de Tusvelder Esch) werd teniet gedaan door een sterke uitbreiding van het bebouwde gebied.

In de ruimtelijke ontwikkeling van de gemeente Borne hebben in vroeger tijden landgoederen een belangrijke rol gespeeld. Van de oorspronkelijke landgoederen zijn de woningen niet meer aanwezig, van een aantal wel de huisplaatsen. Een voorbeeld vormt de Hondenborg ten westen van het dorp Borne aan de grens met de gemeente Ambt-Delden. Op de ronde, door bomen en een gracht omgeven terpvormige verhoging staat tegenwoordig een bij kasteel Twickel behorende boerderij.

2.4. Waterbeheersing
De waterhuishoudkundige situatie in de gemeente Borne hangt van nature nauw samen met de geomorfologische opbouw van het grondgebied. De in het oosten

ontspringende waterlopen de Loolee, de Oude Bornsche Beek, de Deurningerbeek en de Houtmaatleiding monden allemaal uit in de Bornsche Beek, die zelf in noordelijke richting verder stroomt en via de Weezebeek, de Nieuwe Graven (deze kruist het Twentekanaal door middel van een onderleider) en de Exosche Aa in de Regge uitmondt. Het gebied tussen Borne en Bornerbroek watert ook in noordelijke richting af. De belangrijkste waterlopen in dat gebied zijn de Azelerbeek en de Tusvelder waterleiding, beide uitmondend in de Bornsche Beek. Het westelijke deel van de gemeente voert het water af via de Bornerbroeksche waterleiding, die via een duiker onder het zijkanaal naar Almelo van de Twentekanalen, in westelijke richting verder stroomt.

Sinds 1884 zijn door het in dat jaar opgerichte waterschap De Regge (na de uitbreiding in 1957 met het Dinkelgebied, dat tot dan toe niet in waterschapsverband was opgenomen, Regge en Dinkel geheten) in het Reggedal diverse maatregelen uitgevoerd met het doel de waterhuishoudkundige situatie in dat dal te verbeteren. Ook de indirect op de Regge afwaterende Bornsche Beek ontkwam niet aan een kanalisatie.

3 Infrastructuur

3.1. Waterwegen

Behalve op de vroeger voor Twente zo belangrijke rivier de Regge vond er ook een levendige scheepvaart op de Lolee, de beek die in het uiterste noorden door de gemeente Borne stroomt, en haar zijtakken plaats. De voor de ontwikkeling van het dorp Borne belangrijkste beek was de Bornsche Beek. Belangrijkste handelswaar was turf, dat al in het begin van de zeventiende eeuw met kleine schuiten vanuit Vriezenveen via Almelo werd aangevoerd. Scheepvaart op de beek was alleen mogelijk als er voldoende (niet bevroren) water in de beek aanwezig was, dus vaak alleen in het najaar en het vroege voorjaar. In het geval de schippers toch wilden varen ten tijde van lage waterstanden, wierpen ze dammen in de rivier op. Wanneer zich voldoende water had opgehoopt, werd de noodstuw doorgestoken en kon men weer verder varen, totdat de scheepjes opnieuw aan de grond liepen. Via de Nieuwe Graven bij Almelo, de Exose Aa en de Regge was er scheepvaart naar Zwolle mogelijk.

De Bornsche Beek stroomde in 1850 dwars door het dorp. Daar waar tegenwoordig het parkeerterrein "De Haven" van de Bijenkorf ligt, was tot omstreeks 1900 de haven. Deze bestond uit twee armen. Verder naar het noorden, ongeveer ter hoogte van de huidige tunnel "de Sluis" die het verkeer van het centrum van Borne onder RW 335 doorleidt naar de nieuwe woonwijk "Stroom Esch", bevond zich een uit 1845 daterende sluis. Deze diende om het waterpeil in de haven op voldoende hoogte te houden en om over voldoende water te beschikken

in het geval van brand. Achter de sluis lag een kolk, waar de uit de haven terugkerende schuiten konden keren. Keren in de haven was zelfs voor de kleine schuiten die Borne aandeden niet mogelijk, laat staan op de smalle en bochtige beek zelf. Schepen die de haven verlieten, moesten daarom tot direct na de sluis achteruit varen. De turfschuitjes hadden een lengte van 8.50 meter en een breedte van 1.60 meter. De diepgang was gering, tussen de 14 en 40 cm.

Onder meer financiële problemen, de uitbreiding en verbetering van het wegennet en de aanleg van de spoorlijn maakten de scheepvaart over de moeilijk bevaarbare Bornsche Beek steeds minder rendabel. In 1898 kwam er dan ook definitief een einde aan de mogelijkheid Borne per schip te bereiken. De geregistreerde scheepvaart was al in 1886 opgehouden. Bij de aanleg van de rondweg in 1938 moest de beek worden verlegd. De laatste sporen van de sluizen zijn toen ook verdwenen.

Hoewel de aanleg van het Twentekanaal (Zijkanaal naar Almelo), waarvan het gedeelte tot de straatweg van Almelo naar Wierden in 1938 gereed kwam, een forse ingreep in het kampenlandschap ten westen van Bornerbroek betekende, heeft het kanaal weinig of geen invloed op de economische ontwikkeling van de gemeente Borne gehad. Dat zou waarschijnlijk wel het geval zijn geweest, wanneer een in 1919 vastgesteld plan, waarin voorzien was in het van Rijkswege aanleggen van een zijtak van het Twentekanaal naar Borne, ook daadwerkelijk zou zijn uitgevoerd.

3.2. Wegen

Tot 1850 speelden wegen in het algemeen een ondergeschikte rol in het transport van goederen over grote afstanden. De meeste wegen in de gemeente waren toen nog onverhard en vooral in natte tijden zeer slecht begaanbaar. In tegenstelling tot dit algemene beeld verkeerden de doorgaande wegen die Borne met de omringende plaatsen verbonden in goede conditie.

De enige verharde weg in de gemeente in 1850 was de straatweg Zwolle-Almelo-Hengelo, die aan de westzijde langs het dorp Borne liep. Ook Zenderen lag aan deze weg, waarvan met de aanleg gestart was in 1829. Bij laag water, wanneer de Bornsche Beek moeilijk bevaarbaar was, vond het vervoer van grondstoffen voor en eindprodukten van de Bornse nijverheid plaats over de straatweg tussen Borne en Almelo. In Almelo vond de overslag van de goederen plaats.

Iets ten noorden van Zenderen werd tol geheven. Nadat dit oude systeem voor de bekostiging van aanleg en onderhoud van wegen en bruggen was vervangen door het stelsel van wegenbelastingen verloor het tolhuisje (nummer 11) zijn functie. Later werd het afgebroken.

De meeste doorgaande wegen zijn tussen 1850 en 1940 verhard, onder meer de weg van Borne via Bornerbroek naar Rijssen, de weg Delden-Borne-Weerselo en de weg van Almelo over Bornerbroek naar

Delden. Ook enkele lokale wegen kregen een verhard wegdek, bijvoorbeeld de wegen van Bornerbroek via Borne naar Hertme en van Zenderen naar de doorgaande weg van Borne via Bornerbroek naar Rijssen. Gedeeltelijk verhard werd de huidige Hoeselerdijk, namelijk van de Wolbeslanden tot iets voor de grens met de gemeente Wierden.

Een forse uitbreiding van het aantal (verharde) wegen heeft in de periode 1850-1940 voornamelijk ten westen van het dorp Borne plaatsgevonden. De smalle wegen in het oude gedeelte van Borne werden grotendeels in de jaren dertig bestraat. Na de Tweede Wereldoorlog zijn er ook de overige wegen, evenals de meeste wegen in het buitengebied, van een verhard wegdek voorzien.

3.3. Spoorwegen

Tot 1865 bestonden de voor de (economische) ontwikkeling van Borne belangrijke infrastructurele verbeteringen voornamelijk uit de genoemde bestrating van de oost-westverbindingen en indirect het graven van de Overijsselsche Kanalen. Voor het vervoer van volumineuze ladingen als ruwe katoen en steenkool waren de straatwegen eigenlijk ongeschikt. Vervoer ervan over water was de beste manier, maar het Overijsselsch Kanaal liep niet verder dan Almelo.

Een definitieve oplossing voor de transportproblemen waarmee Borne te kampen had, kwam pas in 1865, toen de spoorlijn Almelo-Borne-Hengelo-Oldenzaal van de in 1862 te Amsterdam opgerichte N.V. Spoorweg-Maatschappij Almelo-Salzbergen (A.S.) gereed kwam. Borne had vanaf toen een goede aansluiting op het voor de textielindustrie zo belangrijke kolenbekken van Ibbenbüren. De prijs van de brandstof voor de fabrieken daalde als gevolg daarvan sterk. Het was voor 1865 niet ongewoon dat de vrachtprijs van over de weg aangevoerde steenkool drie maal zo hoog was als de prijs van het "zwarte goud" zelf.

Voor de aanleg van de spoorlijn werd op Nederlands grondgebied onder andere grind gebruikt dat afkomstig was van ontgrondingen bij Borne en Zenderen. De naam Grindkolkenweg (een zijweg van de Zeilkerweg) in Zenderen herinnert nog aan deze ontgrondingen. In Borne was vroeger nabij de Letterveldweg een recreatieplas, die met "greent'n-koel' werd aangeduid. Deze plas is ook ontstaan door de grindwinning ten behoeve van de aanleg van de spoorlijn. Eind jaren twintig van de twintigste eeuw is laatstgenoemde plas gedempt en in 1975 is er onder andere een tiental bejaardenwoningen gebouwd.

Binnen de gemeente kwamen aan de vanaf 1902 dubbelsporige lijn twee halteplaatsen, een station in Borne en een halteplaats in Zenderen, waar tussen 1888 en 1941 de treinen slechts op verzoek stopten. Het stationsgebouw van Borne uit 1865 viel in 1975 ten prooi aan de slopershamer en werd vervangen door het huidige gebouw. De in de loop der tijd aangelegde zijsporen waren al een jaar eerder opgebroken. **Kaart 4** geeft een overzicht van de infrastructuur van de gemeente Borne in 1984.

4 Nederzettingen

4.1. Kernen
Bij de ruimtelijke ontwikkeling van het van oorsprong kernesdorp **Borne** speelde de "Hof van Borne" een belangrijke rol. Aanvankelijk was die rol bescheiden, maar later was de hof indirect één van de oorzaken van de opkomst van de textielindustrie in Borne. In 1206 kwam de hof via een ruiltransactie met de Abt van het klooster van Ruinen in handen van de Bisschop van Utrecht. Degenen die door de Bisschop werden aangesteld om de hoven te beheren werden Meijers of Hofmeijers genoemd. De huidige uit de tweede helft van de negentiende eeuw daterende boerderij Meijershof tussen de Brinkstraat en de Rondweg vormt de laatste representant van één van de zes bisschoppelijke hoven die vroeger in Twente aanwezig waren.

Bij de hof van Borne behoorden onder meer horige boerderijen, die bij vererving niet gesplitst mochten worden. Zij die niet volledig in het agrarische arbeidsproces ingeschakeld waren, richtten zich onder andere op de vervaardiging van linnenprodukten die aan kooplieden en fabrikanten verkocht werden. In de zeventiende eeuw werd Borne het belangrijkste textielcentrum van Twente met als gevolg een groei van de economische bestaansmogelijkheden en een snelle toename van de bevolking. In het steeds meer zijn oorspronkelijke karakter verliezende dorp trad een opmerkelijke verdichting van de bebouwing op, met name langs de tot omstreeks de jaren dertig van de negentiende eeuw belangrijkste doorgaande route, de Ennekerdijk-Brinkstraat. De Ennekerdijk, een

weg door het dal van de Bornsche Beek, vormde de oude verbindingsroute tussen de hof van Borne en de verbindingsweg naar Hengelo. In de negentiende eeuw leidde een nieuwe sterke bevolkingsgroei tot een verdere verdichting van de bebouwing, deze keer vooral langs de Marktstraat en in de Horst. Alleen de zogenaamde bleken, grasvelden waarop de geweven stoffen werden gebleekt, bleven voorcerst nog onbebouwd.

Vormde eertijds de in het noordoosten van het huidige dorp gelegen Koppelsbrink met de daaraan gelegen Meijershof het centrum van het dorp, in de loop der tijd heeft zich dat steeds meer in westelijke richting verplaatst. Aanvankelijk (tot omstreeks 1830) trok de haven van Borne de bebouwing naar zich toe.

Het dorp had omstreeks 1850 nog een duidelijke compacte vorm met als middelpunt de Nederlands hervormde kerk. De enige lineaire bebouwing bevond zich langs de in 1830 gereedgekomen straatweg Zwolle-Almelo-Hengelo, de huidige Grotestraat. Aan deze straat liet Levi Salomon, de zoon van de grondlegger van het Bornse textielconcern Salomon Jacob Spanjaard, in 1865 als eerste zijn grote neo-classicistische villa (het huidige "Spanjaardhuis") bouwen. In 1976 is de villa gerenoveerd en zoveel mogelijk teruggebracht in de oude staat van 1895, toen er een dubbele villa van gemaakt was. Later lieten ook andere leden van de fabrikantenfamilies villa's aan de weg Hengelo-Almelo-Zwolle bouwen, bijvoorbeeld Albert Spanjaard in 1895 "Villa Elisabeth" en de families D.J. Spanjaard-Prins en I.J. Spanjaard-Simons de dubbele fabrikantenvilla met koetshuis in 1868. Ook elders in Borne verrezen villa's van de meer welgestelden.

De meeste villa's hebben hun oorspronkelijke functie en vorm (gedeeltelijk) verloren, sommige zijn afgebroken, bijvoorbeeld de rijkelijk versierde villa van Isaac Spanjaard aan de Stationsstraat. Op de plaats van die villa staat tegenwoordig een gezondheidscentrum annex bibliotheek.

De uit 1895 daterende villa van Albert Spanjaard heeft van 5 april 1930 tot 2 juli 1988, toen het huidige gemeentehuis in gebruik werd genomen, dienst gedaan als gemeentehuis. De villa was in 1928 speciaal voor dat doel van dokter Stomps aangekocht. Het oude gemeentehuis, dat sinds 1863 aan de Markt stond was niet meer op zijn taak berekend. Tegenover "Villa Elisabeth" verrees in 1885 het postkantoor. Sinds 1987 is het oude postkantoor in gebruik als makelaarskantoor.

Na 1850 raakte het oude Borne steeds meer in een isolement, terwijl in het gebied ten westen van de Grotestraat langzaam maar zeker een nieuw centrum ontstond. Deze ontwikkeling, die begon met de genoemde lineaire uitbreiding van het zo compacte oude gedeelte van de bebouwde kom, raakte na 1865 in een stroomversnelling, toen de spoorlijn Almelo-Salzbergen gereed kwam. Het gevolg van de komst van de spoorlijn was een verplaatsing van de activiteiten van de fabrikanten

Spanjaard naar een nieuwe fabriek aan de spoorlijn, tegenover het stationsemplacement. De nieuwe fabriek was gelijktijdig met de aanleg van de spoorlijn gebouwd. Bij de fabriek verrees links in de Deldensestraat (vanuit Borne gezien) in 1876 een complex arbeiderswoningen, De Rooie Lap genaamd. Ten westen van het "kleine fabriekje" werden in 1910 "De Blauwe Lap" en in 1920 de woningen van de Spanjaardswijk gebouwd. Van de twee eerstgenoemde complexen arbeiderswoningen is alleen nog De Rooie Lap aanwezig, zij het dat de woningen niet meer hun oorspronkelijke vorm hebben. In 1934 ontwierp de bouwkundige van de textielfabriek Spanjaard, G.J. Leusink, de verbouw van de afdakwoningen tot woningen onder een gebroken kap en dakkapel met dakraam. Andere voorbeelden van "sociale" woningbouw zijn de op initiatief van zeepzieder A. Klumpers gebouwde 12 woningen aan de Woolderweg (afgebroken in 1955), zes woningen oorspronkelijk van de Coöperatieve Woningbouwvereeniging Concordia, sinds ± 1940 van de R.K. Spaarkas "Sparen is zichzelf bewaren" (Aanslagweg 6 t/m 12 en Korte Wensinkweg 2 en 4), 20 woningen van de Bornsche Bouwvereeniging in de Wensink- en Beerninkskampen (deze woningen zijn afgebroken: later werden hier de woningen Meent 2 t/m 28 gebouwd), 24 woningen aan 't Letter (nu Wilhelminastraat 2 t/m 40 en Emmastraat 45 t/m 51), 22 woningen aan de huidige Oude Hengeloseweg (43 t/m 85) van de R.K. Bouwvereniging St. Joseph, ontworpen door architect Th. van Elsberg, en 12 woningen aan de huidige Bussemakerstraat (1 t/m 23) van de Protestantse Woningstichting "Eigen Haard". Alle groene sociale woningbouwprojecten zijn gerealiseerd tussen 1876 en 1930.

Belangrijke ruimtelijke wijzigingen die vanaf ongeveer de eeuwwisseling in de oude kern hebben plaatsgevonden zijn onder andere de verlegging van de Bornsche Beek, de aanleg van een doorgaande weg direct ten noordoosten van de oude kern en de verdere verdichting van de structuur door nieuwbouw. In de jaren vijftig is ten zuidoosten van de Nederlandse hervormde kerk, waar vroeger het bedrijvencomplex van de Bornsche Stoomgrutterij Erven Wed. A. ten Cate stond alsmede de lagere school van de Bornse Schoolvereniging, een complex bejaardenwoningen gebouwd.

Recentelijk is ook het resterende open gebied rond de kerk, voornamelijk ten westen en ten noorden daarvan, bebouwd. In tegenstelling echter tot plaatsen als bijvoorbeeld Almelo, Hengelo en Enschede, waar onder invloed van het ontstaan en verdere uitbreiding van fabriekscomplexen nabij het centrum de ruimtelijke structuur ter plekke ingrijpend beïnvloed is, heeft het kerkdorp Borne zich tot een textielindustrie nederzetting kunnen ontwikkelen zonder zijn oorspronkelijke ruimtelijke structuur, althans in het oude gedeelte ten oosten van de Grotestraat, geheel te verliezen. Mede daarom is een groot deel van de oude kern aangewezen tot beschermd dorpsgezicht. De stagnatie in de groei van oud-Borne als gevolg van het

ontwikkelen van een nieuw centrum ten westen van de Grotestraat is in cultuur-historisch opzicht dus geen ongelukkig toeval geweest.

4.2. Buurschappen
De gemeente Borne telt tegenwoordig in totaal vier kernen, waarvan Borne de grootste is en Hertme de kleinste. Omstreeks 1850 was alleen Borne als een duidelijke kern te herkennen. Bornerbroek, Zenderen en Hertme bestonden toen voornamelijk uit verspreide bebouwing. Wel stond er in elk van deze drie buurschappen een (rooms-katholieke) kerk. Bornerbroek en Zenderen hadden tevens ieder een eigen school.

Het ontstaan en de groei van de buurschappen hangt nauw samen met de landschappelijke structuur van de gemeente. De gebieden van de beekafzettingen langs de Bornsche Beek en de Azelerbeek en de hogere delen van het landschap (de dekzandruggen) werden het eerst bewoond en ontgonnen. In de marke **Zenderen** is het gelijknamige losse esdorp ontstaan. **Hertme**, van oorsprong een essenzwermdorp, wordt voor het eerst genoemd in 1323. **Bornerbroek** is de jongste nederzetting van de gemeente Borne. Dit oorspronkelijke hoevenzwermdorp is ontstaan in het lager gelegen, moerassige terrein ten westen van Borne.

Tussen 1850 en 1940 heeft in alle drie de buurschappen beperkte concentratie van bebouwing plaatsgevonden, het duidelijkst in Zenderen. Laatstgenoemde dorp heeft in die periode ook de grootste functionele wijzigingen ondergaan. De nederzetting kreeg onder meer een nieuwe kerk, een kapel, twee kloosters, een korenmolen en een postagentschap. Hertme kon zich verheugen in de komst van een eigen school.

Door ontginning van de woeste gebieden na 1850 vanuit de oude buurschappen (de hoofdplaatsen van de marken) nam de verspreide bebouwing in het buitengebied sterk toe, voornamelijk in de heideontginningsgebieden rond Bornerbroek.

Na de Tweede Wereldoorlog is in alle drie de kerkdorpen (op bescheiden schaal ook in Bornerbroek) beperkte kernvorming opgetreden, het duidelijkst in Zenderen. In Hertme breidde de bebouwing zich voornamelijk uit langs de uitvalswegen.
Vergelijking van de **kaarten 5** en **6** geeft een globaal beeld van de veranderingen in de ruimtelijke structuur van de gemeente Borne tussen 1865 en 1972.

5 Bevolking

5.1. Loop van de bevolking
In tegenstelling tot de hoofdzakelijk agrarisch gebleven gemeenten heeft Borne ten tijde van de internationale landbouwcrisis, die omstreeks de jaren tachtig van de vorige eeuw begon, blijkens **tabel 1** geen tijdelijke achteruitgang in het inwonertal gekend. Het aantal inwoners van Borne groeide tijdens die crisis juist opmerkelijk snel. Eén van de oorzaken daarvan was de opening in 1865 van de stoomweverij van de firma Spanjaard. De fabriek bood veel mensen werk, waardoor het stichten van een gezin voor velen financieel haalbaar werd. Daarnaast trok de weverij van Spanjaard veel arbeiders aan uit andere delen van Nederland, voornamelijk uit Zuid-Drenthe.

Tot omstreeks 1900 kwam de groei van de gemeentelijke bevolking bijna uitsluitend op rekening van het dorp Borne. De overige nederzettingen in de gemeente zagen tussen 1855 en 1900 hun inwonertal uiteindelijk zelfs dalen, Hertme van 330 naar 305, Bornerbroek van 569 naar 525 en Zenderen van 1.305 naar 935. De sterke daling van de bevolking van Zenderen was een gevolg van het feit dat in 1855 Zuid-Zenderen bij het kerkdorp Borne werd gevoegd.

De periode 1900-1930 laat opnieuw een grote toename van de totale gemeentelijke bevolking zien. In deze periode groeit het aantal inwoners van het kerkdorp Borne relatief nog wel sneller dan dat van de gemeente als geheel, maar het verschil in groeipercentages neemt sterk af. Tussen 1900 en

1930 groeiden ook de overige nederzettingen in de gemeente, met name Bornerbroek.

Na 1940 bleef het aantal inwoners van de gemeente sterk groeien. Per 1 januari 1988 bedroeg dat aantal ruim het zesvoudige van dat in 1850. Groeide de bevolking van de gemeente Borne in de periode 1850-1940 met 316 procent, in de periode 1940-1988 bedroeg de procentuele toename 196.

5.2. Ruimtelijke spreiding
Vanaf ongeveer 1850 nam het aandeel van de totale gemeentelijke bevolking woonachtig in de hoofdplaats steeds verder toe. Dat blijkt uit de **tabellen 2, 3 en 4**, waarin voor de jaren 1855, 1947 en 1988 een overzicht is gegeven van de verdeling van het totale aantal inwoners en de totale woningvoorraad van de gemeente over de verschillende nederzettingen.

Woonde in het begin van 1855 ruim 29% van de totale bevolking van de gemeente Borne in het gelijknamige dorp (door de uitbreiding in hetzelfde jaar met het zuidelijke deel van het esdorp Zenderen steeg dat aandeel tot 49%), in 1947 was er ruim 69% van de totale gemeentelijke bevolking woonachtig. In de periode 1947 - 1988 is er nauwelijks wijziging in dat percentage opgetreden. Op 1 januari 1988 bedroeg het aantal inwoners in de kern Borne 14.526, oftewel 69% van de totale bevolking van de gemeente Borne. Na de Tweede Wereldoorlog is vooral het aantal inwoners in de buitengebieden met verspreide bebouwing toegenomen. De kern met de procentueel grootste groei was na de oorlog Hertme.

6 Middelen van bestaan

6.1. Landbouw

De landbouw op de holocene rivier- en beekafzettingen en de pleistocene dekzandafzettingen, die in Borne voorkomen, verschilde omstreeks het midden van de vorige eeuw niet wezenlijk van die van andere delen van Twente. De verbouwde produkten bestonden voornamelijk uit rogge, boekweit, oliezaad, haver en gerst, terwijl kleine percelen voor de vlasverbouw bestemd waren. De produkten waren hoofdzakelijk bestemd voor plaatselijk gebruik. Hooi en stro werden uit omringende gemeenten aangevoerd, aangezien er in de gemeente Borne zelf een tekort aan deze produkten was. Ook de overige in de agrarische sektor voortgebrachte produkten groeten en fruit, aardappelen, boter, kaas, honing en andere dierlijke produkten waren bedoeld voor eigen consumptie.

Maandelijks werd er in het centrum van het dorp Borne op de markt de overschotten aan hoornvee en varkens te koop aangeboden. Het betrof geen grote aantallen, want het aantal koeien, schapen en varkens in de gemeente was zeer beperkt, in 1851 respectievelijk 1.305, 23 en 211 stuks.

Na 1850 traden er geleidelijk structurele veranderingen op in de landbouw. De reeds genoemde verdelingen van de voormalige markegronden na 1849 maakten de ontginning van de uitgegeven gronden mogelijk, maar deze ontginningen brachten vooralsnog geen revolutionaire wijzigingen in het landbouwareaal met zich mee. Het areaal bouwland nam tussen 1855 en 1865 slechts toe met ongeveer één procent, namelijk

van 1.063 tot 1.076 ha. De gewoonte om heidegronden af te plaggen ten behoeven van de mest- en brandstofvoorziening bleef tot ver in de negentiende eeuw gehandhaafd.

Ook binnen de veehouderij traden tussen 1850 en 1865 geen structurele veranderingen op. Wel nam het aantal runderen in die periode af van 1.305 in 1851 tot 907 in 1865. Tot het einde van de jaren zeventig zou in dit aantal nauwelijks veranderingen komen.

In de agrarische sector heeft tussen 1865 en 1900 de ontginning van woeste gronden opnieuw niet bijgedragen tot een sterke uitbreiding van het areaal bouwland. Sterker nog, het areaal bouwland nam af van 1.076 ha in het eerstgenoemde jaar tot 984 ha in 1899. Het grondgebruik liet in de betreffende periode ook een duidelijke wijziging zien. De aardappelteelt was sterk toegenomen ten koste van de verbouw van rogge, boekweit, haver en gerst. Tussen 1865 en 1899 nam het met aardappelen beteelde areaal toe van 17% tot 41% van het totale oppervlak cultuurgrond. Het areaal graangewassen liep in dezelfde periode terug van 66% tot 49%.

In de landbouw als geheel kwam vanaf 1865 steeds meer de nadruk te liggen op de veeteelt. Binnen deze tak van landbouw nam het aantal runderen sterk toe, met name vanaf 1880. Waren er in de gemeente in 1865 in totaal 907 runderen aanwezig (waarvan 896 kalveren en melkkoeien), in 1880 bedroeg dat aantal al 1.600 stuks. Een verklaring voor deze abrupte en grote verandering in de omvang van de veestapel kan worden gevonden in de internationale ontwikkelingen op agrarisch gebied. Rond 1880 deed de grote internationale landbouwcrisis zijn intrede in West-Europa. Het grote aanbod van Amerikaanse granen op de Europese markt oefende een sterke neerwaartse druk uit op het prijsniveau van halmgewassen. De veeteeltprodukten hielden beter stand, waardoor veel boeren overschakelden op de veehouderij. Tevens maakte de daling van de graanprijzen de vervoedering van granen aan het vee goedkoper, hetgeen ook een stimulans voor de uitbreiding van de melkveehouderij betekende.

Behalve het houden van meer runderen, legden de boeren van Borne zich ook steeds meer toe op het houden van varkens en pluimvee. In 1851 werd in het gemeenteverslag melding gemaakt van in totaal 211 varkens, van pluimvee werd geen melding gemaakt. In 1886 bedroeg het aantal varkens en het aantal stuks pluimvee respectievelijk 512 en 4.800, in 1910 respectievelijk 1.590 en 9.955.

Tussen 1899 en 1930 zijn in de agrarische sector twee duidelijke ontwikkelingen te onderkennen. In de eerste plaats steeg als gevolg van intensieve ontginningsactiviteiten het areaal cultuurgrond met bijna 50%, van 1.919 ha in 1899 tot 2.808 ha in 1930. In de tweede plaats zette het proces van verschuiving van akkerbouw naar veeteelt zich in versterkte mate voort. Dat blijkt ondermeer uit het feit dat het grootste deel van de nieuwe

cultuurgronden aan het areaal weidegrond werd toegevoegd. De oppervlakte cultuurgrond bestemd voor veeteelt nam tussen 1899 en 1930 toe met 79%, terwijl het areaal bouwland slechts met 15% toenam. Het aantal runderen nam toe van 935 in 1899 tot 2.782 in 1925. Ook het aantal varkens en de pluimveestapel nam fors toe.

De akkerbouw kwam steeds meer in dienst te staan van de veeteelt. Dat blijkt onder meer uit de gemeenteverlagen uit de periode 1899-1930. Daarin wordt melding gemaakt van de sterk in belang toenemende verbouw van voedergewassen als mangelwortels, voederbieten en mengklavers.

De toename van de betekenis van de (melk)veehouderij is na de Tweede Wereldoorlog onverminderd doorgegaan. Het totale oppervlak cultuurgrond (bouw- en grasland) nam toe tot 2.889 ha in 1987 en het oppervlak grasland tot 2.215 ha. Het oppervlak bouwland nam af tot 642 ha. Van het totale areaal cultuurgrond was in 1987 dus ruim 75% in gebruik als grasland (in 1930 was dat 59%).

Voor de gebouwde omgeving heeft de geleidelijke overgang van een voornamelijk op akkerbouw gerichte naar een bijna uitsluitend op de veeteelt gerichte landbouw duidelijke gevolgen gehad. De vorm van de boerderijen veranderde (stallen en voederopslagplaatsen gingen in toenemende mate het uiterlijk van de boerenerven bepalen), het aantal werkende korenmolens werd tot nul gereduceerd en er kwam een viertal zuivelfabrieken.

Van de molen van Veldhof in Borne aan de Hengelosestraat is alleen de stomp nog aanwezig; van de molen in Zenderen nog slechts de molenbelt.

6.2. Ambacht, industrie en nijverheid

Lange tijd zijn voor Borne akkerbouw en veeteelt de hoofdbronnen van bestaan geweest. Maar omdat de landbouw al sedert het begin van de zeventiende eeuw geen bestaansmogelijkheden meer bood voor de zich uitbreidende bevolking, kwam daar langzaam maar zeker verandering in. Velen vonden een uitweg in de bloeiende linnenweverij, later, in de achttiende eeuw in de vervaardiging van het steeds goedkoper wordende katoen. Toch bleef de linnenindustrie in Borne nog mogelijkheden bieden, want in de tweede helft van de achttiende eeuw vestigden zich opnieuw linnenhandelaren (fabriqueurs of reders genaamd) in Borne, waaronder Jan Bussemaker, de stichter van het Bussemakerhuis uit 1779 aan de Ennekerdijk, en aan het begin van de negentiende eeuw de Duits-Joodse Salomon Jacobs. Deze laatste, die in 1812 de naam Spanjaard aannam, stichtte in 1828 zijn eerste textielfabriek. Daarnaast betrok hij zijn produkten nog van een honderdtal thuiswevers. Dankzij de genoemde en andere ondernemers braken voor Borne aan het begin van de negentiende, nadat het halverwege de achttiende eeuw de functie als belangrijk linnencentrum vanwege nog gunstigere vestigingsplaatsvoorwaarden aan Almelo was kwijtgeraakt, eeuw nieuwe tijden aan. De nieuw leven

ingeblazen textielnijverheid werd in de loop van de negentiende eeuw verreweg de belangrijkste bron van inkomsten.

Tot 1865 bleef in de Bornse textielnijverheid het kleinbedrijf overheersen. In dat jaar werd door de zoons van Salomon Jacob Spanjaard ten noorden van het stationsemplacement een door stoom aangedreven weverij met 180 mechanische weefgetouwen en een katoenspinnerij met 3.500 spillen in gebruik genomen.

Van de firma A. Jannink & Co. in Enschede werd in 1871 de spinnerij overgenomen. Na korte tijd nog in Enschede in bedrijf te zijn geweest, werd deze spinnerij naar Borne overgebracht. Nadat de spinnerij daar in 1887 afbrandde, werd ze niet herbouwd. In 1898 volgde een nieuwe uitbreiding van het Spanjaard-imperium. In dat jaar werd de failliete boedel van een in 1889 door de ondernemer Ledeboer en zijn compagnon Klein van de firma H. ten Wolde & Co. gekochte weverij en ververij overgenomen. Van die weverij en ververij, werd in 1901 de naam omgezet in N.V. Stoomspinnerijen en -Weverijen v.h. S.J. Spanjaard te Borne. Na het in bedrijf nemen van een nieuwe spinnerij met 20.000 spillen en ruim 100 arbeidsplaatsen in 1912-1913, een belangrijke uitbreiding van de spinnerij tijdens de Eerste Wereldoorlog, de bouw van een nieuwe weverij in 1927 (na een brand in 1924), de vestiging van weverij en spinnerij in het Engelse Clayton Le Moors (kort nadat Engeland in 1931 de gouden standaard had verlaten) en een fusie in 1964 met het textielconcern Nijverdal Ten Cate kwam er in 1973 in Borne een einde aan het Spanjaard-tijdperk. De gemeente verloor daarmee een onderneming die vanaf het begin van grote invloed op de ontwikkeling van met name het dorp Borne is geweest. Plannen om in de leeggekomen fabriekshallen woningen te vestigen (Plan Methorst uit 1977) kwamen niet verder dan de tekentafel; het grootste deel van het Spanjaard-complex werd afgebroken. Alleen twee spinnerijen, waarvan één met halve schaaldaken en de voormalige kantoorgebouwen bleven gespaard. In één van de spinnerijen is tegenwoordig de Evenementenhal gevestigd.

In de behoefte aan grote hoeveelheden grondwater voor het produktieproces maakten de fabrieken gebruik van eigen pompinstallaties. Aansluiting van de gemeente op het drinkwaterleidingnet kwam tot stand rond 1930. Een nu nog duidelijk in het landschap aanwezige uitdrukking daarvan vormt de in 1932 gebouwde watertoren van Borne.

Hoewel in de loop van de vorige eeuw en in het begin van de twintigste eeuw ook andere stoomweverijtjes in Borne werden opgezet (zo bouwde bijvoorbeeld de Hengelosche Bontweverij in 1912 aan de Wensinkstraat een textielfabriek, de latere Bornsche textielfabriek), waren ze vergeleken bij de stoomspinnerij-weverij van de familie Spanjaard van ondergeschikte betekenis. Daarnaast bleken ze veelal al na korte tijd niet bestand te zijn

tegen de concurrentie van de grote onderneming. Zo gelukte het weliswaar de firma J. Riemsdijk Jr. & Co. in 1869 in de gebouwen van de voormalige machinefabriek van Stork in de Esch een stoomweverij met 100 stoelen en 50 arbeiders te openen, maar al in 1873 (ten tijde van een crisis in de exportmogelijkheden voor Nederlands textiel) moesten de poorten weer worden gesloten. Een tweede voorbeeld van een textielfabriek die de concurrentie met het Spanjaard-imperium niet kon volhouden, vormde de genoemde weverij en ververij van de ondernemers Ledeboer en Klein.

De snelle uitbouw van de textielnijverheid, met name die van de Spanjaard-onderneming, heeft belangrijke uitstralingseffecten op de andere economische sectoren binnen de gemeente Borne gehad. Er ontwikkelden zich in de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw naast de textielnijverheidsinrichtingen ook andere, veelal gerelateerde bedrijven, maar door de relatief slechte verbindingen tussen Borne en de afzetgebieden zijn de meest levensvatbare naar elders vertrokken. Zo richtte C.T. Stork in 1859 in Borne, samen met de Bornse smid Meijling, onder de naam Firma Stork-Meijling & Co een met een 12-PK's stoommachine uitgeruste machinefabriek op. De reparatie- en constructiewerkplaats voor textielmachines werd gebouwd op de plaats waar tegenwoordig de woningen Oude Almeloseweg 9-11 staan. Door gebrek aan goede samenwerking werd de fabriek al in 1865 opgeheven. De gebroeders Stork zetten daarna hun activiteiten voort in Hengelo, dat vanwege de aanwezigheid van een kanaal en een tweede spoorlijn verkeersgeografisch veel gunstiger lag. Daar groeide hun fabriek uit tot één van de grootste concerns van Nederland, de Koninklijke Machinefabriek Stork N.V.. Meijling bleef in Borne en zette daar samen met de Rotterdamse artsenfamilie Ledeboer een nieuwe machinefabriek op. Dit bedrijf bleef tot de opheffing ervan na een brand in 1909 een middelgroot bedrijf, dat gemiddeld werk bood aan 70 tot 80 arbeiders. Alleen de voormalige gieterij bleef tijdens de brand gespaard. Hierin vestigde zich later de American Refined Motor Company. De oude fabriek van Stork-Meijling & Co in de Esch werd in 1870 gesloopt.

Ook de produktie van electriciteit in de centrale van de Bornsche Electriciteits-Maatschappij (B.E.M.), die in 1895 in opdracht van R.W.H. Hofstede Crull met financiële hulp van enkele plaatselijke industriëlen, waaronder de textielfabrikanten Spanjaard, aan de rand van het dorp Borne werd gebouwd, verhuisde na enige jaren naar Hengelo. Omdat de centrale al spoedig na de oprichting ervan de vraag naar electriciteit niet meer aankon, werd de electriciteitsproduktie in 1904 door de inmiddels in Hengelo opgezette districtscentrale "Twentsch Centraal-Station voor Electrische Stroomlevering" overgenomen. De centrale van de B.E.M. aan de Oude Deldensestraat bleef aanvankelijk als distributiebedrijf in gebruik.

Dankzij de aanwezigheid van helder

water en geschikte klei heeft Borne verder nog enige tijd enkele bierbrouwerijen, steenbakkerijen en cichorei-fabrieken gekend, maar ook deze bedrijven hebben ter plaatse geen stand weten te houden. Zo verdween bijvoorbeeld in 1969 de laatste, uit 1830 daterende, steenfabriek van Scholten. Deze fabriek stond aan de Steenbakkersweg, waar tegenwoordig "Cementbouw B.V." is gevestigd.

Eén fabriek, die niet nauw met de textielindustrie was verbonden, maar als gevolg van de aanwezigheid van de textielindustrie en de daarmee gerelateerde in Borne wel verzekerd was van voldoende klanten, heeft het bestaansrecht tot op de dag van vandaag weten te behouden. Het betreft de zuivelfabriek van de in 1896 opgerichte Bornse afdeling van de Nederlands Boerenbond. Het eerste coöperatieve zuivelfabriekje werd in 1891 gebouwd aan de Ennekerdijk. Dit fabriekje deed dienst tot 1935, toen de huidige fabriek nabij de spoorlijn in gebruik werd genomen. Het zuivelfabriekje aan de Ennekerdijk is tegenwoordig deels als woning, deels als meubelmakerij en toonkamer in gebruik. Zenderen heeft twee zuivelfabrieken, Bornerboek één.

In 1939 vestigde zich in Borne de Draadindustrie "Jonge Poerink" van een onderneming uit Hengelo. Het bedrijf startte met ongeveer 35 werknemers.

Hoe belangrijk de textielnijverheid voor de werkgelegenheid was, moge blijken uit een overzicht van de ontwikkelingen in de verdeling van de beroepsbevolking naar economische sector.

In 1830 was 58% van de totale gemeentelijke beroepsbevolking werkzaam in de nijverheid. Binnen de nijverheidssector was de textielindustrie het belangrijkst. Omstreeks 1830 was er in de gemeente een 200-tal weefgetouwen aanwezig, waarop katoenen stoffen werden vervaardigd. Daarnaast kwam er waarschijnlijk nog een 50-tal weefgetouwen voor waarop linnen geproduceerd werd. Tevens was er een 9-tal handkatoenspinnerijen aanwezig die aan ongeveer 50 mensen werk boden.

In 1850 waren er nog slechts twee handkatoenspinnerijen over. Deze boden gezamenlijk werk aan 23 arbeiders. De grootste werkgelegenheid werd toen gevonden in de weverijsector. Het gemeenteverslag over 1850 vermeld de aanwezigheid van vier fabriqueurs die ongeveer 470 wevers voor zich lieten werken. In hoeverre al deze wevers binnen de gemeentegrenzen werkzaam waren, meldt het verslag niet.

Van de totale beroepsbevolking van de gemeente Borne werkte in 1899 54,4% in de nijverheid, waarvan 60% in de textielindustrie. Van alle mensen die in dat jaar in de textielindustrie werkten, was ongeveer 90% in dienst van één onderneming, te weten van de firma S.J. Spanjaard. Van de totale gemeentelijke beroepsbevolking was toen ongeveer 30% in dienst van die onderneming. Vanaf het begin van de stoomfabriek in 1865 had deze onderneming een stormachtige

ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen doorgemaakt. In 1866 telde de onderneming 187 arbeidskrachten in 1900 was dat aantal opgelopen tot 700.

Tussen 1900 en 1930 nam de Bornse nijverheidssector sterk in omvang toe: het aantal in de industrie tewerkgestelde personen verdubbelde. Het grootste gedeelte van de groei werd in de textielnijverheid gevonden, waar in 1930 ruim 1.330 personen werkten. De totale beroepsbevolking van de gemeente Borne bestond in 1930 uit 4.186 personen. Van hen was 60,4% toen werkzaam in de nijverheid, 20,7% in de landbouw, visserij en jacht en 18,9% in de dienstensector. Van totale beroepsbevolking in de nijverheidssector werkte 52,7% in de textielnijverheid, hetgeen vergeleken met 1899 een geringe vermindering van het belang van de textielindustrie betekende.

Tot 1954 bleef het aantal arbeidsplaatsen in de Bornse textielindustrie en de industrie als geheel stijgen. Daarna nam het aantal arbeidsplaatsen in zowel de textielindustrie als de industrie als geheel af. De teruggang was het grootst in de textielindustrie, waar het aantal bezette arbeidsplaatsen afnam van 2.096 in 1954 tot 122 in 1976. Het aantal bezette arbeidsplaatsen in de industrie als geheel nam in dezelfde periode af van 2.518 tot 677. Wat eens een industriegemeente was, werd meer en meer een woongemeente.

7 Sociale en culturele voorzieningen

7.1. Kerken en begraafplaatsen
In 1850 telde de gemeente Borne vier kerkelijke groeperingen, waarvan de rooms-katholieke kerk verreweg de meeste aanhangers had, 60-69% van de bevolking. De overige drie kerkgenootschappen waren de Nederlandse hervormde gemeente, de doopsgezinde gemeente en de joodse gemeente.

De rooms-katholieken hadden binnen de gemeente Borne de beschikking over vier kerkgebouwen, in elke nederzetting één. De oudste kerk van Borne was (en is nog steeds) in gebruik bij de Nederlandse hervormde gemeente. De oude- of Stephanuskerk dateert, wat toren en koor betreft, uit de eerste helft van de vijftiende eeuw. Het schip werd zoals in één van de gewelven aangegeven staat in 1482 voltooid. Een tweede Nederlands hervormde kerk staat aan de Deldensestraat, ook in het hoofddorp. Die kerk dateert uit 1930. De kerkgebouwen van de doopsgezinden (ook wel een doopsgezinde vermaning genoemd) en van de Israëlieten waren respectievelijk gebouwd in 1824 en 1843. Beide laatstgenoemde kerkgebouwen staan nog steeds op hun oorspronkelijke plaats aan de Ennekerdijk. Naast de niet meer als gebedshuis in gebruik zijnde synagoge staan ook nog het bijbehorende rituele badhuis en het voormalige huis (annex joodse school) van de voorganger.

De huidige kerken van de rooms-katholieken dateren alle uit de periode 1850-1940. Het betreft in veel gevallen vervanging van oudere, minder opvallende kerkgebouwen. Na de Reformatie kreeg Hertme als eerste in 1750

weer een eigen rooms-katholiek kerkhuis. Daarvoor moesten de katholieken zich evenals elders veelal heimelijk behelpen met kerkdiensten in daarvoor geschikt gemaakte schuren of andere ruimten. In 1903 werd er het huidige kerkgebouw ingewijd, de oude kerk kreeg toen, na een verbouwing, de functie van pastorie.

Eén van de pastoors van Hertme liet in 1785 ter vervanging van een schuurkerk een nieuw kerkgebouw aan de huidige Koppelsbrink in Borne bouwen. Nadat in dat dorp in 1888 de huidige kerk op de hoek van de Grotestraat en de Stationsstraat in gebruik werd genomen, werd de oude kerk afgebroken, de pastorie daarvan bleef tot op de huidige dag behouden. In de jaren 1934-1935 verrees op de hoek van de Grotestraat en de Theresiastraat een tweede rooms-katholieke kerk, de Theresiakerk. Aanvankelijk zonder toren gebouwd, kreeg deze kerk in 1966 alsnog een kleine klokketoren.

In 1930 werd de gereformeerde kerk aan de huidige Schaepmanstraat gebouwd.

De oudste katholieke kerk van Zenderen werd in 1798 in gebruik genomen. De kerk viel in 1948 ten prooi aan de slopershamer. Vanaf dat jaar fungeert de "Paterskerk" van het in 1855 opgerichte klooster van de paters Carmelieten als parochiekerk. Het voormalige buitengoed "Het Hulscher" vormde het begin van dat klooster, waaraan in de jaren dertig van deze eeuw een voor die tijd uiterst moderne zijvleugel werd toegevoegd.

Van de huidige rooms-katholieke kerk in Bornerbroek dateert het oudste gedeelte uit 1788. De rooms-katholieke kerk van Bornerbroek is in 1919 totaal verbouwd. Er werden een nieuwe voorgevel met toren, een nieuw dak, een nieuw koor en nieuwe steunberen gebouwd.

Hoewel de gemeente Borne nog steeds een overwegend rooms-katholieke bevolking heeft, is het aandeel van de rooms-katholieken in de totale gemeentelijke bevolking na 1850 wel enigszins afgenomen. Was in dat jaar ± 65% van de bevolking rooms-katholiek, in 1947 bedroeg dat percentage 61,4 en in 1971 nog ruim 58.

In de gemeente Borne liggen tegenwoordig 11 begraafplaatsen, waarvan slechts vier algemene, namelijk de begraafplaats op de hoek van de Deldensestraat en de Veldweg, de in 1969 door de gemeente overgenomen Nederlands hervormde begraafplaats, de Nederlands Israëlitische begraafplaats en de voormalige rooms-katholieke begraafplaats (in 1975 door de gemeente overgenomen). De twee eerstgenoemde algemene begraafplaatsen, zijn respectievelijk gesticht in 1874 en 1927. De algemene begraafplaats op de hoek van de Deldensestraat en de Veldweg is in 1969 gesloten. De Nederlands Israëlitische begraafplaats is in 1871 gesticht. Daarvoor was er de Israëlitische begraafplaats Borne-Delden aan de huidige Burenweg, nabij boerderij "De Lemerij". Van de genoemde rooms-katholieke

begraafplaats is het exacte stichtingsjaar onbekend (de vergunning voor de stichting werd in 1902 verleend).
Verreweg de oudste begraafplaats is die uit het jaar 1000 daterende bij de oude- of Stephanuskerk (Nederlands hervormd). Op de Koppelsbrink ligt het oudste, grotendeels geruimde rooms-katholieke kerkhof. Deze begraafplaats is in 1785 gesticht en behoorde bij de voormalige rooms-katholieke kerk aan de Koppelsbrink. De laatste begrafenis vond er in 1920 plaats.

Bornerbroek, Hertme en Zenderen hebben gezamenlijk vijf rooms-katholieke begraafplaatsen. Zenderen alleen beschikt over drie begraafplaatsen: één begraafplaats van het klooster der Zusters Carmelietessen (gesticht 1891), één begraafplaats van het klooster der Paters Carmelieten (1857) en een begraafplaats aan de Oude Kerkweg (vergunning voor stichting omstreeks 1885 verleend). De begraafplaatsen van Bornerbroek (1803) en Hertme (1813) liggen respectievelijk aan de Pastoor Ossestraat en de Hertmerweg. Alleen van de begraafplaats van Bornerbroek is het jaar van stichting bekend, namelijk 1803.

7.2. Scholen
In 1852 had, behoudens Hertme, elk dorp (buurschap) in de gemeente Borne een eigen (marke)school. Van de school met afzonderlijke onderwijzerswoning in het dorp Borne dateerde het oudste gedeelte uit 1796. In 1827 had die school een uitbreiding ondergaan. De scholen zonder afzonderlijke onderwijzerswoningen in Bornerbroek en Zenderen waren respectievelijk gebouwd in 1833 en 1838.

De eerste bijzondere scholen verrezen in de gemeente Borne evenals elders, voornamelijk pas in de laatste twee decennia van de vorige eeuw, toen ook schoolbesturen van niet-openbare scholen voortaan een rijksbijdrage in de salarissen van de onderwijzers kregen. De eerste bijzondere lagere school in het dorp Borne werd echter al in 1859 gebouwd aan de Peppelenlaan (huidige Grotestraat ter hoogte van het gemeentehuis), op de plaats waar later het "Gebouw voor Christelijke Belangen" werd gebouwd. Deze bijzondere neutrale school was opgericht door een groep van hervormde, doopsgezinde en joodse burgers.

De financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs in 1920 had een ongekende toename van het aantal bijzondere scholen tot gevolg. Tussen 1920 en 1935 werden vrijwel alle openbare scholen in de gemeente Borne omgezet in scholen met een rooms-katholieke signatuur. Tevens werden er nieuwe katholieke scholen gebouwd. In 1935 telde de gemeente in totaal 16 scholen, waarvan negen rooms-katholieke. Het aantal lagere scholen (inclusief bewaarscholen) bedroeg toen tien. In de categorie voortgezet- en vakonderwijs vielen een rooms-katholieke U.L.O. voor jongens en één voor meisjes, een U.L.O. van de Bornsche Schoolvereniging, een rooms-katholieke Industrie-en Huishoudschool (een vak- en huishoudschool voor vrouwen en meisjes) en een ambachtavondschool. Alle scholen

voor het voortgezet- en vakonderwijs waren in het dorp Borne gevestigd.

Voorbeelden van oorspronkelijk openbare scholen die na de financiële gelijkstelling van openbaar- en bijzonder onderwijs van signatuur veranderden zijn de in 1882 gebouwde openbare school I (aan wat tegenwoordig de Pietmanskolkstaat heet) en de uit 1900 daterende openbare school II aan de Bleek. Eerstgenoemde school werd in 1922 door de bijzondere neutrale Bornse Schoolvereniging overgenomen, de andere school werd in hetzelfde jaar een protestantse school. Een voorbeeld van een als gevolg van de financiële gelijkstelling van de verschillende soorten onderwijs nieuw gebouwde school vormde de onlangs opgeheven christelijke school te Zenderen.

De geschiedenis van het voortgezette onderwijs in Borne begon in 1898, toen aan het klooster te Zenderen een gymnasium voor niet-priesterstudenten werd verbonden. Het "Kleine Seminarium" vormde de voorloper van het lyceum te Oldenzaal, waarvan de paters Carmelieten met de leiding werden belast.

Het vakonderwijs begon in 1921 met de oprichting door de Algemeen Overste van de Congregatie van de Zusters geïnitieerde Industrie- en Huishoudschool. In 1931-1932 kreeg deze school een eigen gebouw aan de Grotestraat. Het vakonderwijs voor jongens begon met de oprichting en bouw van een ambachtschool (tegenwoordig Neutrale Bijzondere Gunning-M.A.V.O.) in de jaren 1927-1928.

Na de Tweede Wereldoorlog is het aantal onderwijsinstellingen in de gemeente sterk uitgebreid. Van de huidige schoolgebouwen dateert echter nog maar een paar scholen uit de periode 1850-1940. Het betreft de genoemde rooms-katholieke Industrie- en Huishoudschool (tegenwoordig Scholengemeenschap "Sanda Maria"), de Prof. Gunningschool de basisschool te Hertme. Twee huidige onderwijsinstellingen zijn gehuisvest in bestaande villa's. In de villa met koetshuis van de textielbaron Jacob Spanjaard herbergt tegenwoordig het centrum voor initiatieven in arbeid en organisatie, Stichting Fuga, in de uit 1897 daterende villa van één van de vroegere burgemeesters van Borne aan de Stationsstraat sinds 1972 een muziekschool. Daarvoor had laatstgenoemde villa de functie van bejaardenhuis.

8 Ontwikkeling 1850 - 1940

Typering:
Esdorp.

Functie:
Verzorgingskern.

Ruimtelijke ontwikkeling:
Tot ca. 1830, wanneer de Grotestraat langs de westzijde van de oude dorpskern wordt aangelegd, heeft de ruimtelijke ontwikkeling van Borne zich binnen de oorspronkelijke nederzettingsstructuur voltrokken. De aanleg van de Grotestraat, onderdeel van de route Almelo-Hengelo, leidt aanvankelijk slechts tot een beperkte lineaire uitgroei aan de rand van de oude kern. Vanaf ca. 1865 echter begint de nederzetting zich in snel tempo te ontwikkelen in de richting van de dan aangelegde spoorlijn Almelo-Salzbergen. In aansluiting op de lineaire structuur van de Grotestraat ten westen van de oude kom ontstaat als gevolg daarvan een nieuw centrum, dat door verdichting en intensivering een stedelijk bebouwingspatroon ontwikkelt.
Tussen dit nieuwe centrum en de spoorlijn komt een naar verhouding uitgestrekt industriegebied tot ontwikkeling, terwijl kleinere bedrijfsgebieden tot stand komen aan de zuidzijde van de kern en ten westen van de spoorlijn. Al deze industriecomplexen zijn inmiddels ten gevolge van reconstructie grotendeels verdwenen. In directe aansluiting op deze industriegebieden komt vanaf het 4de kwart van de 19de eeuw zowel losse als ook complexmatige woonbebouwing te liggen langs het bestaande patroon van landwegen en paden.
Als gevolg hiervan krijgt Borne

een ruimtelijke structuur die aan de buitenzijde sterk uitwaaiert in aansluiting op de doorgaande wegen (Bornerbroeksestraat, Deldensestraat, Grotestraat), terwijl in het middendeel het gebied tussen de hoofdwegen en de bedrijfscomplexen grotendeels met woonbebouwing is opgevuld (o.a. in de omgeving van de Aanslagsweg). Van een planmatige straataanleg is nauwelijks sprake; slechts de rond 1920 tot stand gekomen woonwijk rondom het Spanjaardplein vormt hierop een uitzondering.
Kenmerkend voor de stedebouwkundige structuur is de afzijdige ligging van de oorspronkelijke kern ten opzichte van de ontwikkelingen tussen 1865 en 1940.
Door het gemeentebestuur van Borne wordt in 1928 een Uitbreidingsplan in Onderdelen vastgesteld, dat tot een meer gestructureerde uitleg moet leiden. Naast een industriegebied ten zuidwesten van de spoorlijn, in aansluiting op een te realiseren haven, zijn hierin woongebieden voorzien met een geheel nieuw wegenpatroon aan de west- en zuidzijde, en groen- en recreatievoorzieningen aan de noord- en oostzijde van Borne. Van deze plannen komt alleen de geprojecteerde rondweg, die in 1938 wordt aangelegd, nog voor de Tweede Wereldoorlog tot uitvoering, de overige worden slechts gedeeltelijk gerealiseerd.
Na 1945 vinden in het voordien bebouwde gebied reconstructies plaats in de 19de-eeuwse kern van het dorp, waar een nieuw winkelcentrum wordt gebouwd, en ter plekke van de industriebebouwing.

Gebied met bijzondere stedebouwkundige waarde.
Het woongebied rondom het Spanjaardplein, in de jaren 1910/'20 ontwikkeld voor de huisvesting van arbeiders en beambten van de firma Spanjaard, kan worden aangemerkt als een gebied met bijzondere stedebouwkundige waarden. Hierbij zijn de ruimtelijke opzet rondom een ruim, groen plein, de diverse woningtypes en de samenhang met de, thans door sloop en gedeeltelijke reconstructie verloren gegane, bedrijfsontwikkeling van Spanjaard van belang. Door verbouwingen van een aantal in particulier bezit overgegane woningen is de gaafheid van het gebied als matig te kwalificeren. De aangegeven waarden zijn overwegend van lokaal belang.

Stedebouwkundige ontwikkeling Borne

Boven: kaart ca. 1850
Onder: kaart ca. 1900

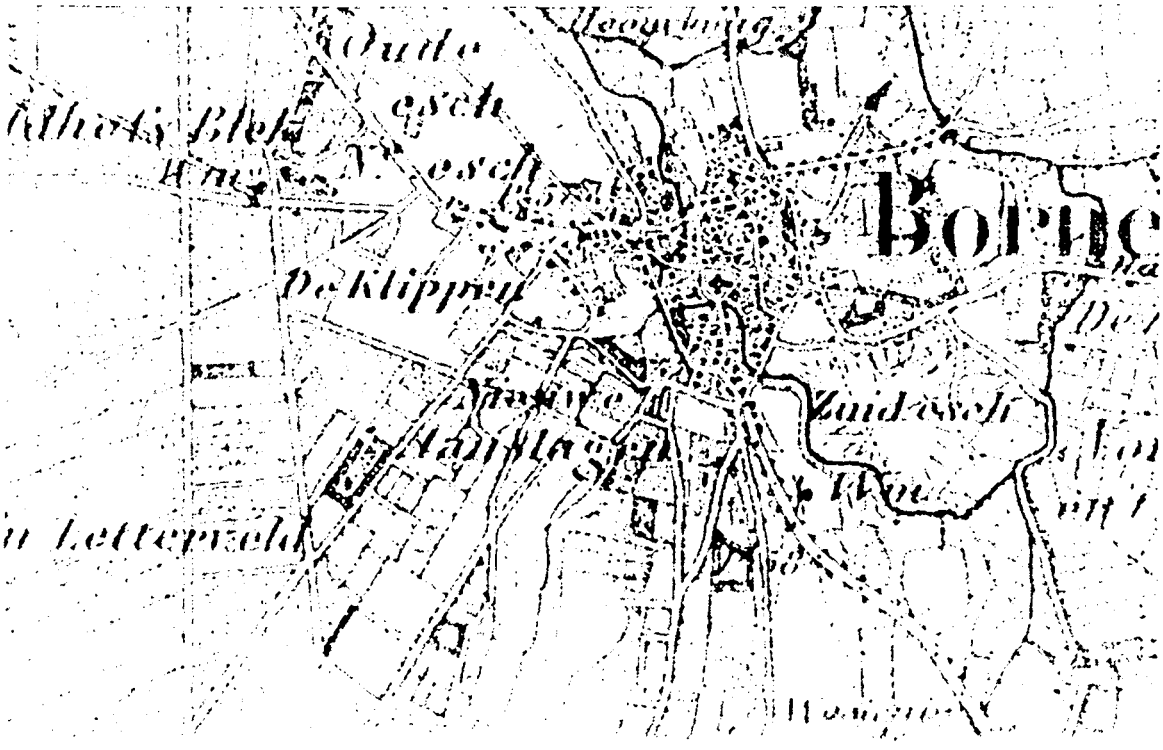

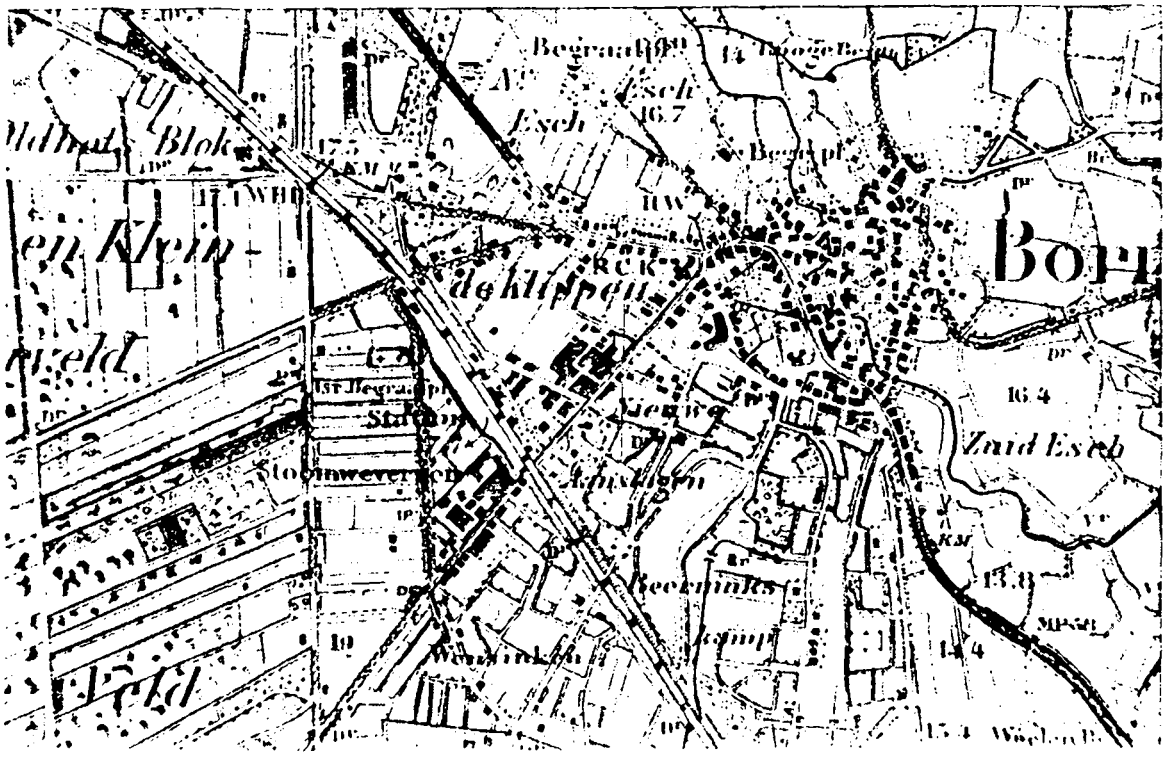

Kaart ca. 1940

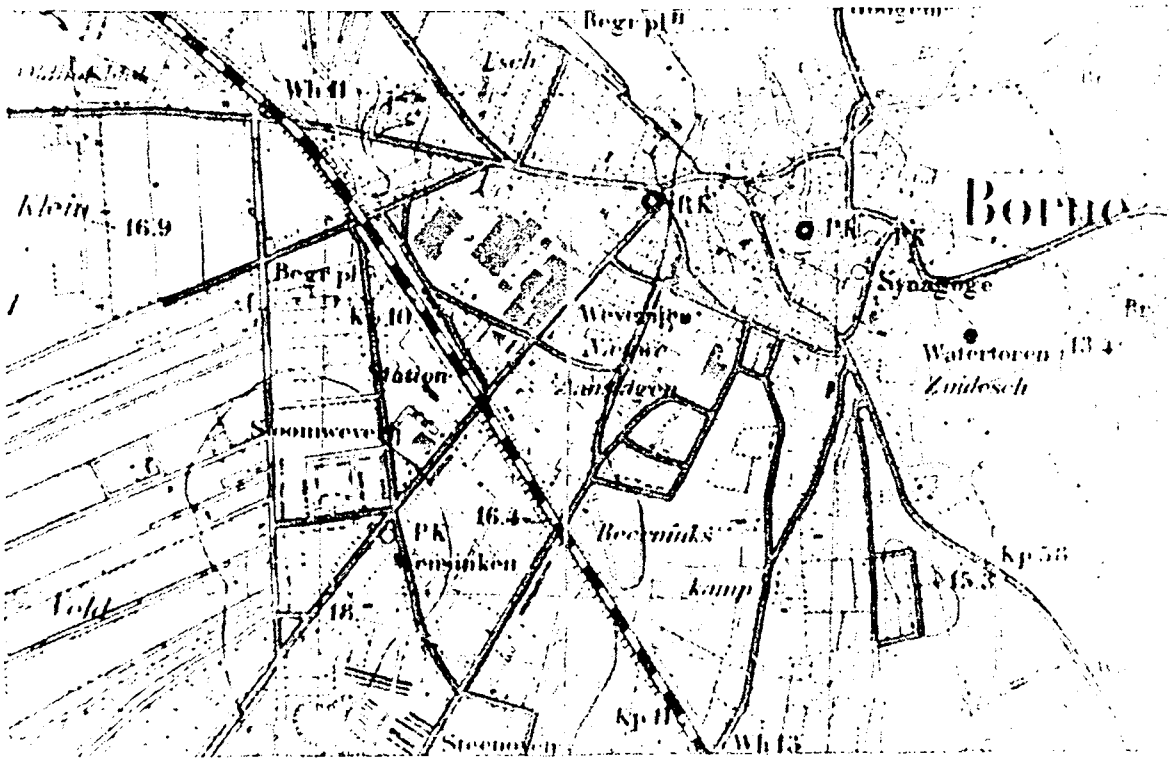

Schaal : ca. 1:15000
Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1848, gegraveerd 1860
Kaart ca. 1900, verkend 1881/1882, herzien 1903, ged. herzien 1910
Kaart ca. 1940, verkend 1933

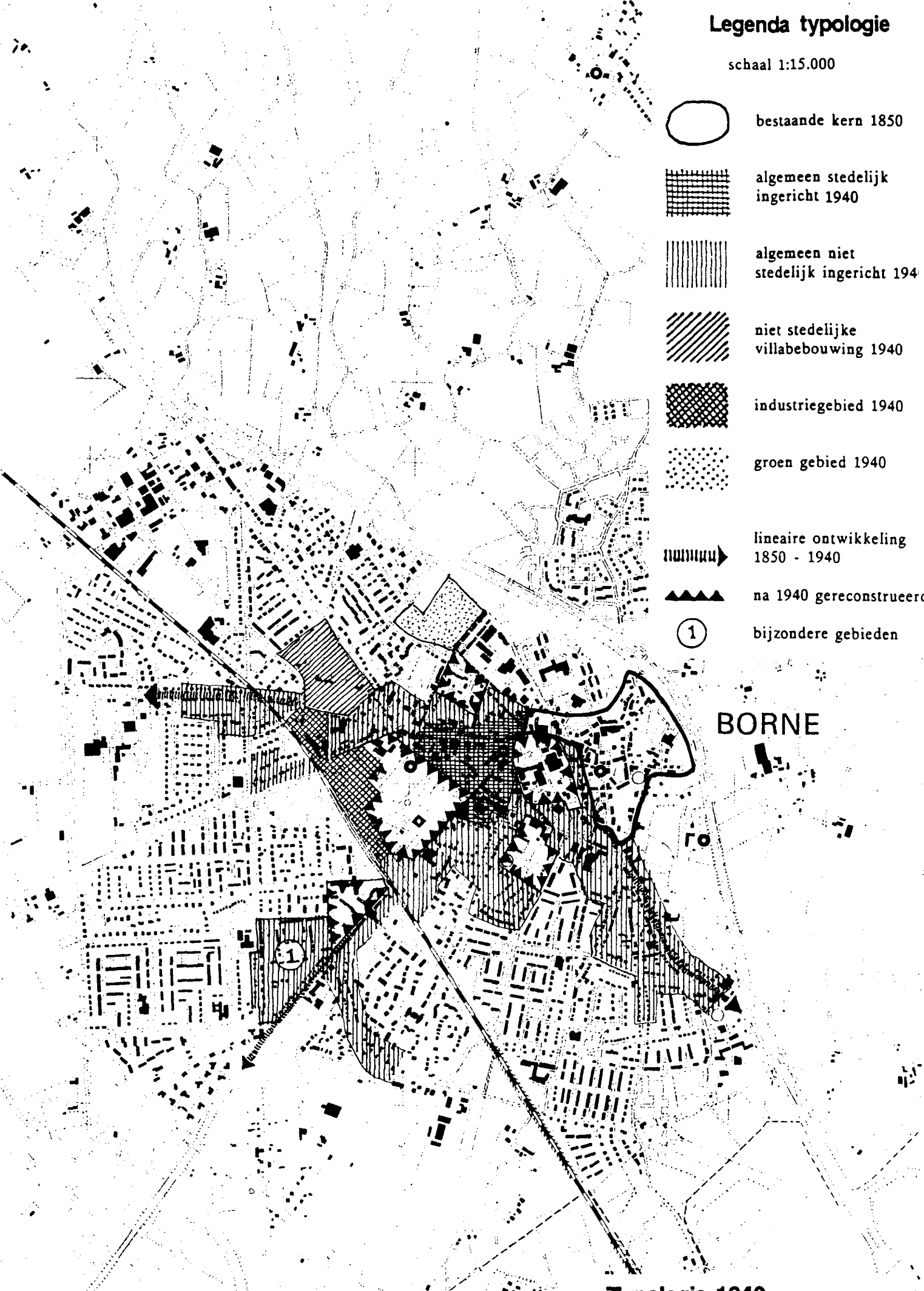

Typologie 1940, kaart ca. 1988

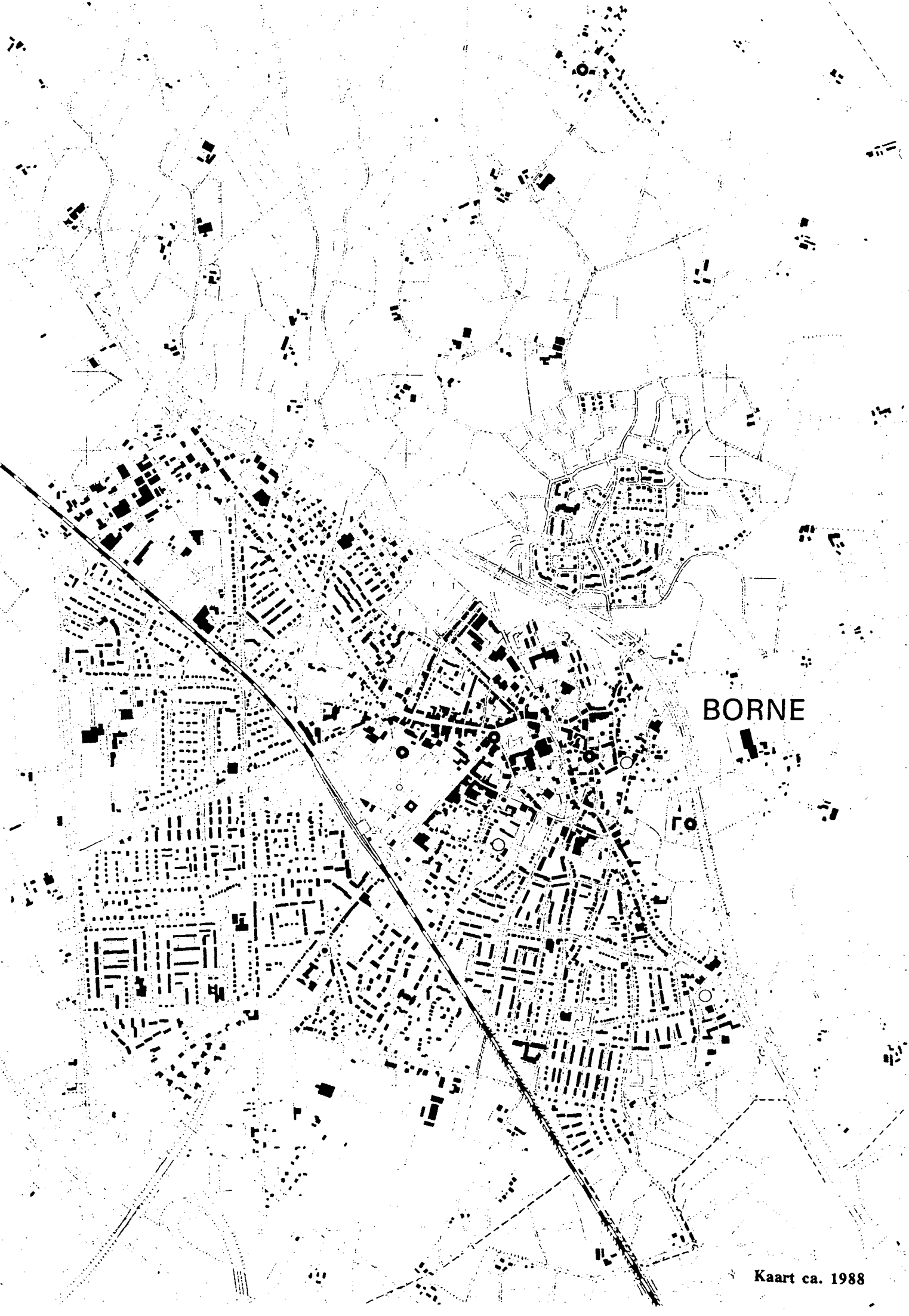

Kaart ca. 1988

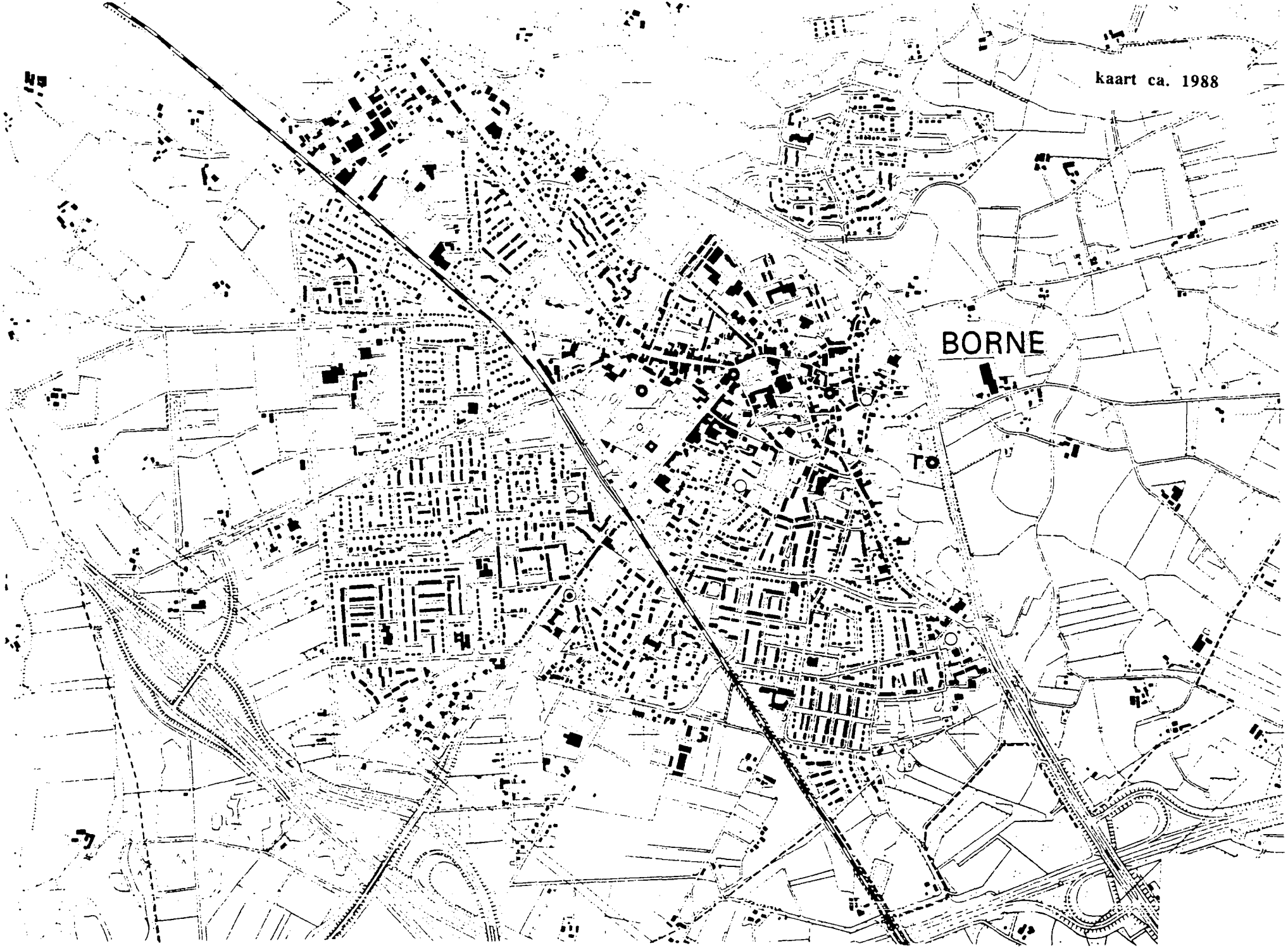
kaart ca. 1988
BORNE

Bronnen

Literatuur Borne en regio

*Borne, historie en volksverhalen, Vriendenkring van het Bussemakerhuis, Borne, 1987.
Borne woon- en werkgemeente, E.T.I.O., Zwolle, 1961.
*Braak, G.P. ter, Borne in oude ansichten, Zaltbommel, 1971.
*Braak, G.P. ter, en H. Noordhuis, Kiek toch 's, Hengelo(O), 1988.
*Fischer, E.J., Fabriqueurs en fabrikanten, Twente en Borne en de katoennijverheid 1800-1930, Utrecht, 1983.
*Harten-Fransen, M.G.E. van, Grepen uit de historie van Borne, Borne, 1984.
*Hulshoff, A.L., Doopsgezinde gemeente Borne, Borne, 1984.
*Hulshoff, A.L., Het Bussemakerhuis te Borne, (Overdruk uit: Textielhistorische bijdragen nr. 2), z.p.[Borne], z.j.[1960].
*Immerman, B.W.M. en H.J. Ellenbroek, Borne en haar bewoners in vroegere jaren, Oldenzaal, 1982.
*Kokhuis, G.J.I. en G.L. Weber, Borne vroeger en nu, Enschede, 1971.
*Kuile, G.J. ter, De opkomst van Almelo en omgeving, Zwolle, 1947.
*Methorst, H.C., Spanjaard Borne, studie tot omvorming van een fabriekencomplex tot woongebied, Hengelo (O), 1977.
*Schüren, R., Staat und ländliche Industrialisierung, Sozialer Wandel in zwei Dörfern einer deutsch-niederländischen Textielgewerberegion 1830-1914, Dortmund, 1985.
*Spin Span, personeelsorgaan van Spanjaard N.V. Borne, 100 jaren stoom, November 1964.
*Statistische documentatie gemeente Borne 1977, E.T.I.O., Zwolle, 1977.
*Verslag van de Kamer van

Koophandel en Fabrieken te Borne over 1915-1920, Borne, 1921.
*Verslag van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Borne over 1921, Borne, 1922.

Kaarten:

*Bodemkaart van Nederland. Stiboka, Wageningen, 1985.
*Kadastrale minuutkaart 1832, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.
*Topografische kaart van Nederland, ca. 1850, 1900, 1935, 1950, 1960, 1976 en 1985. Topografische Dienst Delft/Emmen.

Archieven:

*Databank Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Sociale geografie, 1988.
*Gemeenteverslagen 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle
*Verslagen van Gedeputeerde Staten 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.
*Gemeente-archief Borne.

Tabellen

Tabel 1
Loop van de bevolking in de gemeente Borne tussen 1850 en 1940.

Jaar[1)]	Aantal inwoners	Index(1850=100)
1850	3.389	100
1860	3.646	102
1870	3.632	107
1880	3.952	117
1890	4.482	132
1900	5.200	153
1910	5.784	171
1920	6.986	206
1930	9.357	276
1940	10.722	316

1) Cijfers per 31 december

Bron: Databank Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Sociale Geografie, 1988.

Tabel 2
Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeente Borne in 1855.

Onderdeel	Aantal inwoners	Woningvoorraad[1)]
Borne	1.024	200
Zenderen	1.305	217
Hertme	330	55
Bornerbroek	640	106
Gemeente Borne	**3.479**	**580**

1) Cijfers bij benadering, uitgaande van een gemiddelde woningbezetting van 6.

Bron: Fischer, E.J., 1983, p. 94.

Tabel 3
Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeente Borne op 31 mei 1947.

Onderdeel	Aantal inwoners	Woningvoorraad[1)]
Borne	8.121	1.455
Zenderen	851	153
Hertme	62	11
Bornerbroek	410	73
Verspreide huizen	2.210	396
Woonschepen	1	
Woonwagens	9	
Gemeente Borne	**11.664**	**2.090(366)[1)]**

1) Cijfers bij benadering, uitgaande van een gemiddelde woningbezetting van 5,58.
2) (366) = aantal boerderijen en/of tuinderswoningen

Bron: Uitkomsten van de volks- en beroepstelling van 31 mei 1947.

Tabel 4
Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeente Borne op 1 januari 1988.

Onderdeel	Aantal inwoners[1)]	Woningvoorraad[1)]
Kern Borne	14.526	5.015
Buitengebied Borne	2.939	1.023
Kern Zenderen	854	282
Buitengebied Zenderen	569	162
Kern Hertme	234	60
Buitengebied Hertme	222	55
Kern Bornerbroek	773	236
Buitengebied Bornerbroek	930	286
Gemeente Borne	**21.047**	**7.119**

1) De genoemde aantallen zijn gemeentelijke opgaven; ze kunnen daardoor afwijken van de C.B.S.-cijfers.

Bron: Statistieken R.O.I., Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeenten van Overijssel, 1988.

Kaart 1

DE LIGGING VAN DE GEMEENTE IN TWENTE

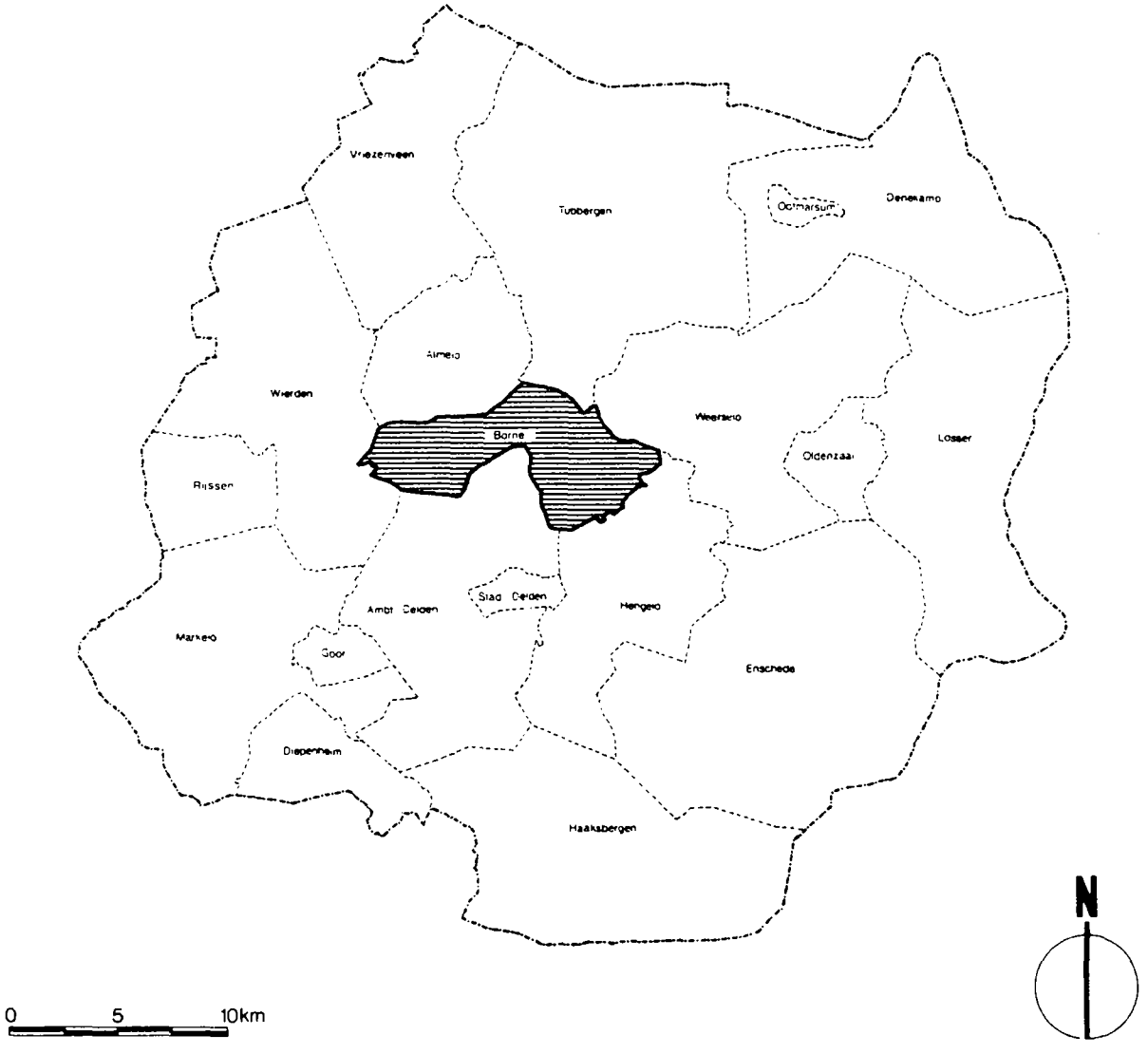

-·-·-·- Grenzen van Twente
- - - - - Gemeentegrenzen

Bron: Atlas van Nederland, deel 1, 1984.

Kaart 2

BODEMGESTELDHEID EN GEOLOGIE

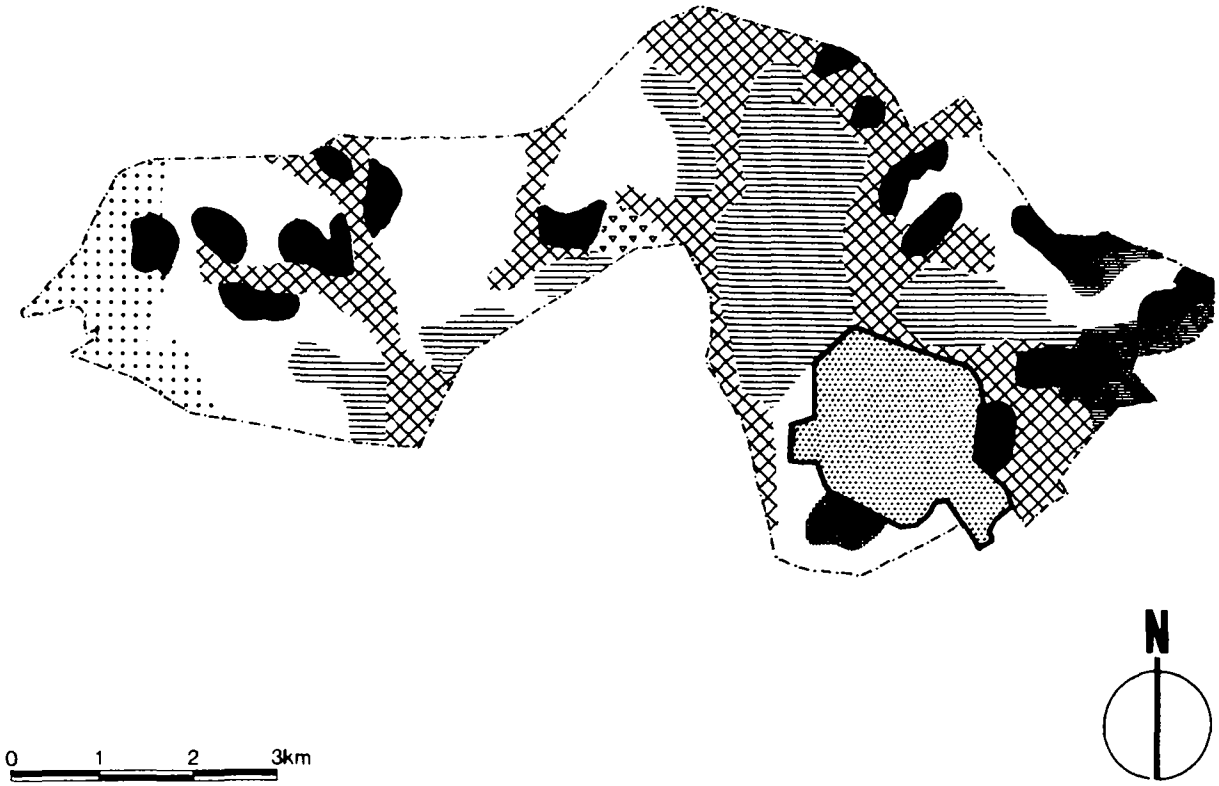

- Enkeerdgronden en zandgronden met een 30-50cm dik cultuurdek
- Beekeerdgronden
- Kleine geïsoleerde dekzandkop met cultuurdek dikker dan 30cm
- Overige zandgronden, voornamelijk arme veldpodzolen
- Veengronden op dekzandondergrond
- Jonge rivierkleigronden bestaande uit zavel en klei
- Keileemgronden (zavel en klei) bedekt met zand
- Stedelijke bebouwing

Bron: Bodemkaart van Nederland, 1985.

Kaart 3

DE MARKEN

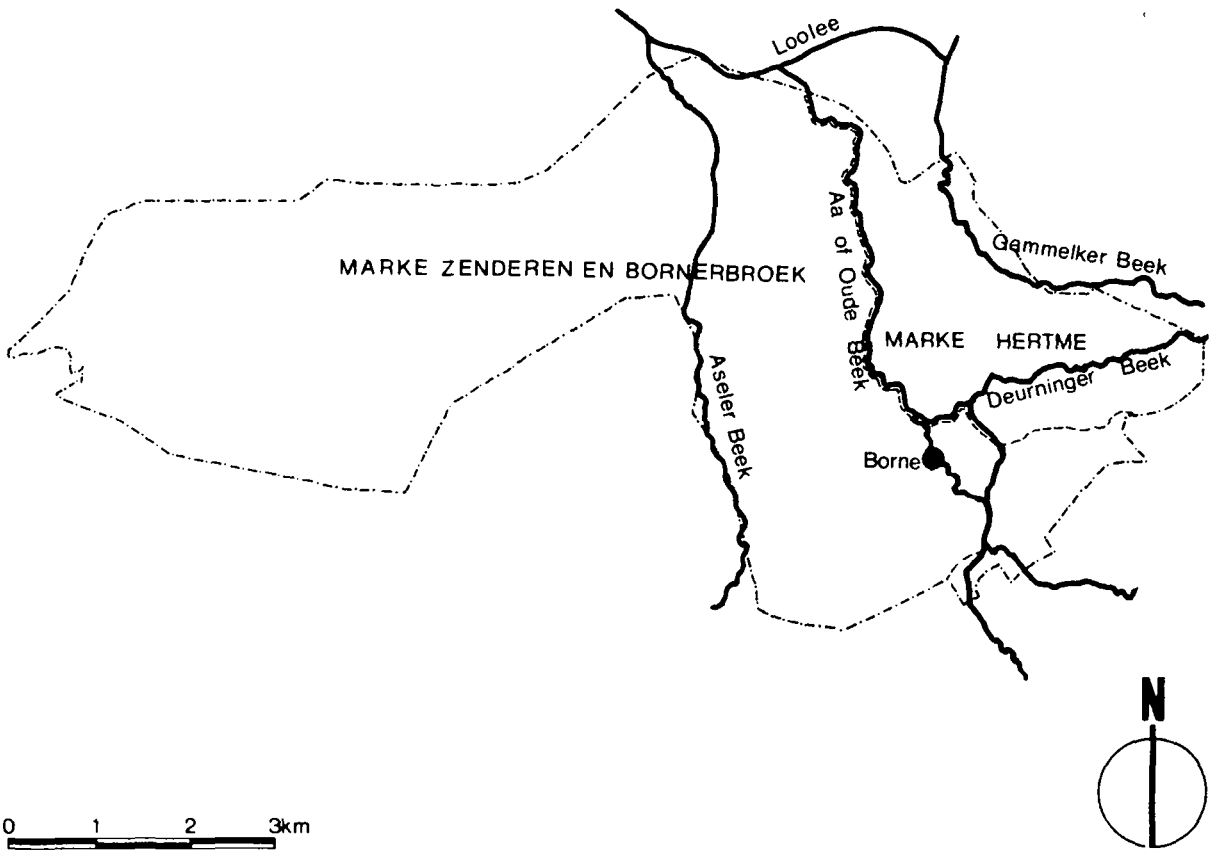

Gemeentegrens

Grenzen van de marken

Beken

Bron: Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1924.

Kaart 4

INFRASTRUCTUUR ANNO 1984

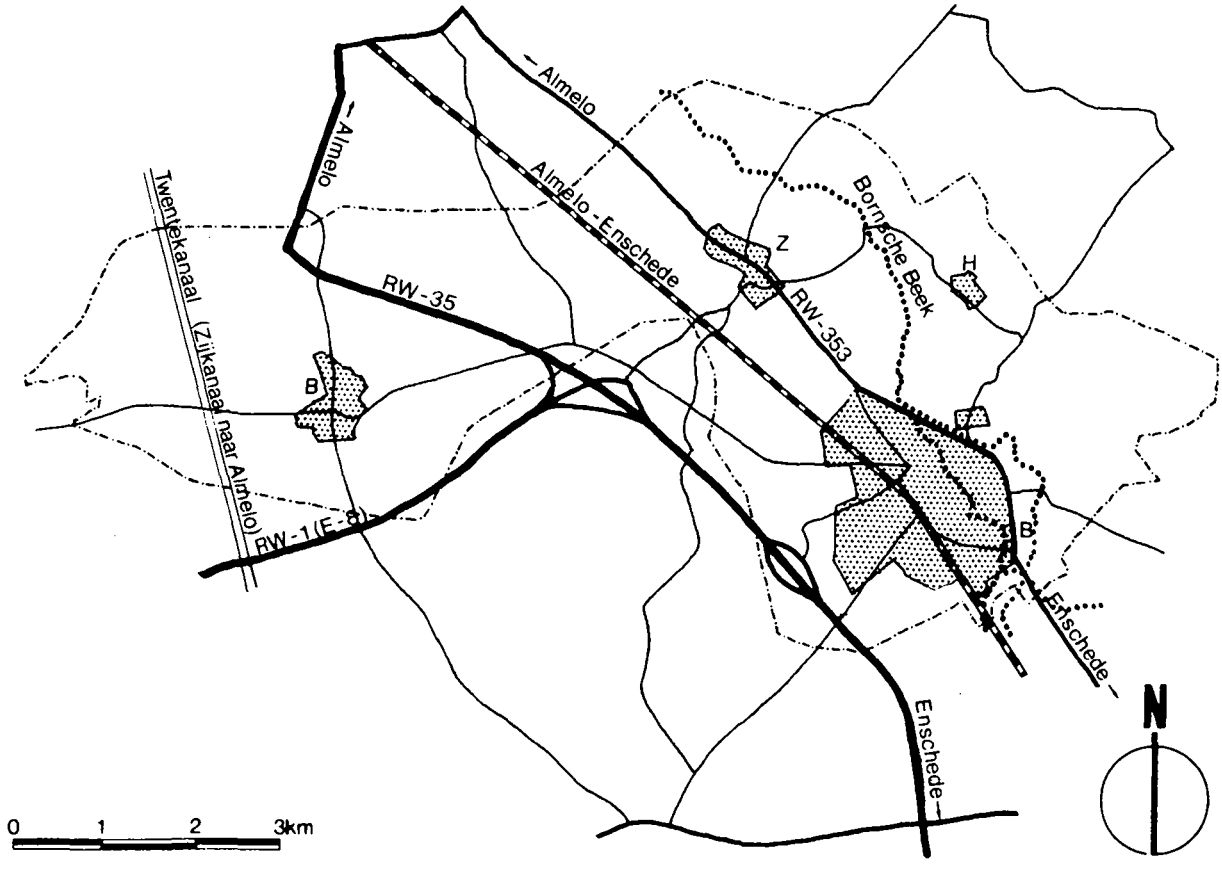

Autoweg met gescheiden rijbanen
Autoweg zonder gescheiden rijbanen
Verharde weg: 7 meter of breder
Spoorweg
Waterweg
Voormalige waterweg
Bebouwing

Bron: Grote Topografische Atlas van Nederland, 1987.

Kaart 5

GEMEENTE BORNE OMSTREEKS 1865

PROVINCIE OVERIJSSEL. GEMEENTE BORNE.

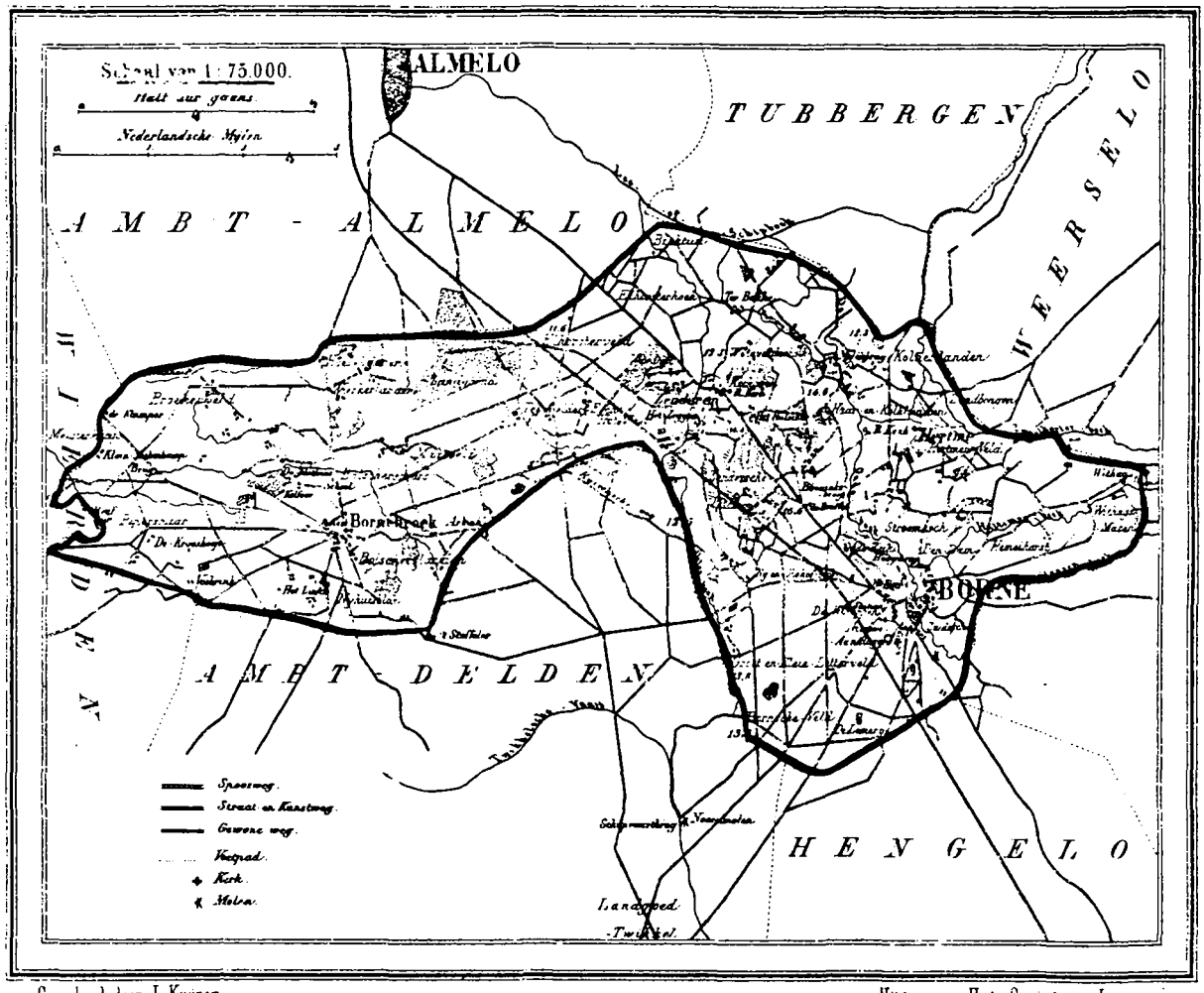

Geteekend door J. Kuyper. 3997 Bunders. 3475 Inwoners. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

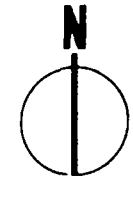

Bron: Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 6

GEMEENTE BORNE OMSTREEKS 1972

ALMELO
BORNE
Borne
Borneerbroek
Hoekers
Hoekers
Hoekers